

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2013 metai
1

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-7-55

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIĖDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

REDA G R I Š K A I T Ė

**LIETUVOS PROVINCIJOS INTELEKTUALŲ GRUPĖS
FORMAVIMASIS IR RAIDA (XIX A. PRADŽIA – XIX A. 7 DEŠIMTMETIS):
BENDRIEJI TYRIMO ASPEKTAI**

Įvadas

Pastaraisiais dešimtmečiais XVIII–XIX a. Europos bajorijos tyrimai išgyvena pakilimą. Mokslininkai kelia naujas problemas ir hipotezes, kalba apie pakitusias bajorijos egzistencijos formas ir jos sukurtus socialinius tinklus, tiria bajorijos funkcijas įvairiose Europos visuomenėse. Produktyvūs ir perspektyvūs atrodo regioniniai bajorijos tyrimai, kurių dėka galima lyginti bajorijos socialines grupes ir jų lokalines bendrijas. Šie tyrimai apima ne tik politinę, ekonominę, bet ir kultūrinę bei mentalines bajorijos gyvenimo sritis. Nes pokyčiai pastarosiose sferose taip pat buvo ženklūs. Tai galima pasakyti ir apie XIX a. buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) bajorų pasaulį. Tradicinis politinis, ekonominis, socialinis ir kultūrinis elitas – bajorija – tiek dėl išorinių veiksnių, t. y. dėl pasikeitusių politinių sąlygų sumažėjus galimybėms dalyvauti politiniame krašto gyvenime bei jo administravime, tiek dėl vidinių veiksnių, t. y. minėtų aplinkybių sąlygotų struktūrinių luomo pokyčių (tarp jų – ir dalies luomo socialinės degradacijos) ėmė prarasti svarbias visuomenines pozicijas. Todėl istoriografijoje vyrauja nuomonė, kad tam tikra šių praradimų kompensacija tapo siekis išlaikyti ir sustiprinti luomo kultūrinę funkciją, asmeniškai įsitraukiant į kultūros išsaugojimo ir jos kūrimo procesą. Kad ir kaip ten būtų, svarbus veiksnys tokioms aspiracijoms atsirasti buvo bendri visuomenės modernėjimo procesai, vis didesnis švietimo ir išsilavinimo akcentavimas. Visa tai sąlygojo, kad augo intelektinės bajorijos luomo aspiracijos. XIX a. antroje pusėje šie pokyčiai buvo akivaizdūs, tačiau „Lietuvos atveju“ juos galima apčiuopti ir pirmoje šio šimtmečio pusėje. Ypač svarbus čia buvo didžiajai šio krašto bajorijos daliai

„privalomo atributo“ – Imperatoriškojo Vilniaus universiteto (toliau – Vilniaus universiteto) veiksnys – tiek šios institucijos egzistavimo laikotarpis, tiek jos uždarymo pasekmės. Universitete suformuotomis vertybėmis gyveno dar visa paskutinė jo auklėtinių karta, t. y. iki pat XIX a. 7–8 dešimtmečių.

Išoriniai veiksniai atliko svarbų vaidmenį formuojantis šiai specifinei intelektines aspiracijas puoselėjusios bajorijos grupei. Tačiau akivaizdu ir tai, kad šis bajorijos sluoksnis nebuvo didelis. Pastaroji aplinkybė – kad visada bus kalbama tik apie labai negausią ir labai savitą socialinę grupę – itin svarbi. Šiaip ar taip, bus mėginama apčiuopti ir ideologinį šio literatūrinės ir meninės aspiracijas puoselėjusio bajorijos sluoksnio aspektą, kuris šiame rašinyje vadinamas „gyvenimu pagal Horacijų“. Taip pat kaip ir tam tikrą prieštarą jam – pirmąsias grupinio intelektualinio bendravimo dvaruose apraiškas. Šios mintys turėtų papildyti – nors toks tikslas ir nekeltas – ir sampratą apie tai, kas bendrąja prasme vadinama dvarų kultūra, bajorų pramogomis, kultūrinių potyrių apraiškomis ar ir tiesiog dvarų kasdiena – su visa pastarajame žodyje glūdinčia priešara.

Intelektinių bajorų žemvaldžių aspiracijų genezė, kaip ir tyrimų šaltiniai, labai komplikuoti. Tikriausiai taip niekada ir nepavyks iki galo atsakyti į klausimą, kas lėmė, kad bajorija užsiėmė šia kartais naudinga, o kartais – bent iš pirmo žvilgsnio – visai bereikalinga ir net sunkiai suvokiama veikla. Kaip ir rasti atskaitos tašką, kuris sudarytų galimybę atskirti *tik sau* ir *ne tik sau* rašytą kūrybą, t. y. siauras egoistiškas kūrybines ambicijas nuo aukštesnių visuomeninių tikslų. Žinoma, tai pirmiausia liečia rankraščiuose likusius darbus. Šiaip ar taip, bus kalbama tik apie kilminius bajorus žemvaldžius – dvarų savininkus, derinusius ūkinę ir intelektualinę veiklą („žemės turėjimo“ kriterijus čia itin svarbus), už tyrimo ribų paliekant bežemę ir daugiausia miestuose nusėdusią bajorijos dalį, ilgainiui tapusią profesine inteligentija. Kita vertus, pastaroji bajorijos dalis – kaip „kontekstinė“ ir kaip komunikuojanti su pirmąja – irgi visada bus svarbi. Šį kartą tik epizodiškai bus minima intelektines aspiracijas puoselėjusi bajorė dvarininkė, kuriai dėl ypatingos padėties visuomenėje ir dėl jai keliamų uždavinių bus skirtas atskiras rašinys. Nebus aptarta ir konkreti bajorų žemvaldžių intelektualinė veikla, nurodant tik pagrindines jos kryptis, didžiausią dėmesį skiriant bendrosioms tendencijoms, ypač tos veiklos genezei, sąlygoms ir kontekstui.

Dėl definicijos „provincijos intelektualas“

1949 m. pasirodė austrų istoriko Otto Brunerio (1898–1982) knyga apie Žemutinės Austrijos aristokratą Wolfą Helmhardą von Hohbergą (1612–1688), kuris buvo ir dvarininkas, ir žymus lingvistas¹. Knyga buvo labai reikšminga Vokietijos bajorijos (dviri-

¹ O. Bruner, *Adeliges Landleben und europäischer Geist. Leben und Werk Wolf Helmhards von Hohberg, 1612–1688*, Salzburg, 1949.

ninkijos) tyrimams, nes autorius sugebėjo pateikti šio asmens biografiją, sujungdamas, iš vienos pusės – politinę, ekonominę ir socialinę istoriją, o iš kitos pusės – idėjų, kultūros ir literatūros istoriją, taip sukurdamas išpūdingą dvarininko ir intelektualo pasaulio panoramą. Tačiau svarbus buvo ne tik vaizdas, bet ir faktas apie tokią intelektualinę salą Austrijos *provincijoje*. Žodis paryškintas neatsitiktinai. Pastaruoju metu terminas „provincijos istorija“ – kad ir koki tradiciškai negatyvų atspalvį turėtų žodis „provincija“ – kaip lygiavertis išigali ir mokslinėje literatūroje – greta „akademinių“ ir emocionaliai neutralesnių „lokalinės istorijos“ ir „regioninės istorijos“ terminų². Kitaip tariant, tai, kas provincialu, nebūtinai suprantama kaip „kaimiška“ ir „atsilikę“. Iš administracinės leksikos išėjusį ir negatyvia prasme kasdienoje įsitvirtinusį žodį „provincija“ pirmiausia reabilitavo semiotikai, „užmirštiems kampeliams“ suteikę net ir poetinę prasmę³.

Rusijos imperijoje sąvoka „provincija“, t. y. šalies dalis, nutolusi nuo centro, iš pradžių vartota tik oficialiuose administracinį valdymą reglamentuojančiuose dokumentuose – be jokio vertinimo atspalvio. Iki pat XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios tokia pat neutralia biurokratine reikšme šis terminas aptinkamas ir egodokumentikoje. Taigi sąvoka „provincija“ kaip ypatinga socialinė terpė, kuri nuo metropolio skiriasi ne tik savo geografija, bet ir *gyvenimo būdu*, vartota itin retai. Kasdienoje tokiai vietai apibrėžti rinktasi kiti įvardai: „gubernija“, „apskritis“, „dvaras“, „kaimas“. Pastarasis savo ruožtu tapatintas su „namais“. Net ir ši lingvistinė situacija rodo, kad dichotomija „centras – provincija“ ypatingą reikšmę turėjo bajorams žemvaldžiams – dvarų savininkams. Taigi sąvoka „provincija“ formavosi realiame socialiniame gyvenime. XIX a. pirmos pusės Lietuvos komunikacijoje erdvėje jau vartota gana dažnai – tiek spaudoje, tiek egodokumentinėje erdvėje⁴. Tuo

² Plačiau apie tai žr. S. Smith-Peter, *How to Write a Region: Local and Regional Historiography*, *Kritika*, Vol. 5 (3): *Explorations in Russian and Eurasian History*, 2004, p. 527–542.

³ Plačiau apie tai žr. О. Е. Глаголева, *Дворянство, власть и общество в провинциальной России XVIII века: Подходы и методы изучения*, *Дворянство, власть и общество в провинциальной России XVIII века*, Москва, 2012, с. 9–48; Е. Вышленкова, С. Малышева, А. Сальникова, *История провинциальной повседневности: Теория и метод*, Е. Вышленкова, С. Малышева, А. Сальникова, *Культура повседневности провинциального города: Казань и казанцы в XIX–XX веках*, Казань, 2008, с. 7–12.

⁴ Štai S. Daukantas 1850–1851 m. rengtame žodyne žodį „prowincyą“ aiškino kaip „sritį“. Greta surašė ir vedinius: „prowincyalny“, „prowincyalski“, „prowincyalstwo“, tačiau šie rankraštyje liko nekomentuoti. Žr. S. Daukantas, *Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas*, t. 2 (N–P), parengė G. Subačius, Vilnius, 1995, p. 356. Samuelis Bogumiłaš Lindė žodžio „provincija“ prasmės siūlė ieškoti žodyje „apskritis“ (*powiat*). Žr. S. B. Lindė, *Słownik języka polskiego*, wydanie drugie, poprawne i pomnożone staraniem i nakładem Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich, t. 4 (P), Lwów, 1858, s. 488. Vladimiras Dalis 1867 m. pirmą kartą išleistame rusų kalbos žodyne žodį „provincija“ irgi aiškino pirmiausia kaip „guberniją, sritį, apygardą, apskritį“, o žodį „provincialas“ – kaip asmenį, „gyvenantį ne sostinėje, gubernijos, apskrities, užkampio gyventoją“; Žг. В. Д а л ь, *Толковый словарь живого Великорусского языка*, второе издание, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора, Санкт-Петербург–Москва, 1882, с. 472.

metu sutinkama ir „provincijos bajoro“ (*szlachta prowincjonalna*) samplaika, paprastai suponavusi ne tiek teritorinę – apskrities (pavieto), kiek luominę, taigi kilminę ir vertybinę, bendrystę. Išraiškingiausiai tai matome Ustronės (Paverknių) dvaro (Vilniaus gubernija, Trakų apskritis) savininko Stanislovo Moravskio kūryboje⁵. Žinoma, pastarasis derinys – žvelgiant iš šių dienų perspektyvos – prieštaringas ir net pažeidžiamas, nes žodis „provincija“ suponuoja ir tam tikrą stagnaciją (XIX a. literatūroje provincijai apibūdinti dažnai taikoma pelkės – stovinčio vandens metafora), nors iš esmės kalbama apie mobilią socialinę grupę⁶. Kita vertus, nors ir laisva keisti savo buvimo vietą dvarininkija prioritetą visada atiduodavo stabilioms, nusistovėjusioms vertybėms – žemei, šeimai, kaimynystei – tam, kas šiandien istoriografijoje įvardijama kaip dvarininkų lokalinės bendrijos, „lokalinės tėvynės“ (*ojczyzny lokalne*)⁷.

Sąvokos „provincija“ genezė, jos slinktytis biurokratinėje ir privačioje erdvėje pamažu tampa tyrimų objektu⁸. Lietuvoje tokia analizė galėtų vykti net ir „dvigubos provincijos“ kryptimi – turiu omenyje dar ir santykius tarp vadinamųjų metropolijos (valdančiųjų) ir periferijos elitų⁹. Tas pat ir dėl kultūrinių bajorijos aspiracijų. Maža to, šie sociokultūrinėmis kategorijomis, pirmiausia „gyvenimo pasaulių“ (*lifeworld* vel *Lebenswelt*) konceptu,

⁵ S. M o r a w s k i, *Szlachta-bracia: wspomnienia, gawędy, dialogi (1802–1850)*, wydali A. Czartkowski, H. Mościcki, Poznań, [1929].

⁶ Ši atspalvį turi ir kai kurių literatūrologų vartojama „pavietijos“ vel „apskritijos“ (*powiatowszczyzna*) sąvoka. Žr. J. K a m i o n k o w a, *Życie literackie w Polsce w pierwszej połowie XIX w. Studia (Historia i teoria literatury. Studia, t. 27)*, Warszawa, 1970, s. 43.

⁷ Plačiau apie tai žr. A. Z a j a c z k o w s k i, *Szlachta polska: kultura i struktura*, Warszawa, 1993, s. 59–67; S. S i e k i e r s k i, *Kultura szlachty polskiej w latach 1864–2001*, Pułtusk, 2003, s. 164–214; M. U s t r z y c k i, *Ziemia polscy na Kresach 1864–1914: świat wartości i postaw*, Kraków, 2006, s. 171–172; *Dwór i społeczności lokalne na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, pod red. W. Cabana, M. B. Markowskiego i M. Przeniosło, Kielce, 2008; T. B a i r a š a u s k a i t ė, Kintantis bajorų pasaulis Kazimieros Bialozoraitės-Tanskienės dienoraštyje ir laiškuose Sofijai Römerienei. XIX a. 8–9 dešimtmečiai, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2012. 1, Vilnius, 2013, p. 36–45 ir kt.

⁸ Žr. E. M a p a s i n o v a, „Приключения, в свете бывающее“: Эпизоды повседневной жизни провинциального дворянина второй половины XVIII века (по Полному Собранию Законов Российской империи), *Дворянство, власть и общество в провинциальной России XVIII века*, с. 523–549; E. S e m e n o w i c z, *Kreacja tożsamości kulturowwej Litwy w pracach Wileńskiej Komisji Archeologicznej i Muzeum Starożytności w latach 30.–70. XIX wieku*, Warszawa, 2012, s. 43–44. Pastaroji tyrėja, turėdama omenyje Lietuvos nuotolį nuo kultūrinių Europos centrų ir jos artumą „barbariškajai šiaurei“, siūlo vartoti „artimesnės provincijos“ (*provincia bliższa*) ir „tolimesnės provincijos“ (*provincia dalsza*) įvardus. „Artimesnė provincija“ šiuo atveju būtų Vilnius, o iš dalies Trakai ir Kernavė – kaip audringos istorinės praeities liudininkai. O „tolimesnė provincija“ – nuo Vilniaus nutolę centrai, kurių istorinis ir kultūrinis vaidmuo svarbus tik siaurai lokalinei bendruomenei (pavyzdžiui, Punia, Stakliškės, Jieznas). Pastaruosius tyrėja vadina dargi „provincijos provincija“ (*provincia prowincji*). Taigi autorės dėmesys sukonzentruotas tik į istorinę praeitį liudijančių miestų ir miestelių praeitį, už tyrimų ribų paliekant provincijos dvarus.

⁹ A. K a p p e l e r, Центр и элиты периферий в Габсбургской и Османской империях (1700–1918 гг.), *Ab Impero*, № 2, 2007, с. 17–58.

suteikiančiu galimybę interpretuoti pasaulį tiek pavienių individų, tiek atskirų socialinių sluoksnių akimis, besiremiantys provincijos tyrimai šiandien vis dažniau priešpriešina kraštotyrimams (vadinamiesiems antikvariniams). Ypač intensyviai šis darbas vyksta Rusijoje, kur provincijos istoriją tiriančių mokslininkų grupė linkusi „sureikšminti“ buvusios imperijos periferiją, priešpriešinti ją centrui. Kitaip tariant, išeiti iš įprastų dichotomijų „sostinė – provincija“, „civilizacija – tamsa“, dargi teigti, kad provincijos istorija – anaipatol ne marginalija, o viena pagrindinių Rusijos istorijos vyksmo erdvių (pasitelkiama net ir sparnuotoji Jean-Jacques'o Rousseau mintis, kad tikroji Prancūzija – provincija, o ne Paryžius)¹⁰. Turint omenyje buvusių LDK žemių politinę padėtį ir Vilniaus kaip politinio ir kultūrinio centro sunykimą, tą patį galima sakyti ir apie XIX a. Lietuvą – į provinciją, į dvarą, persikelia ir ženkli intelektualinio gyvenimo dalis. Kaime nusėda, ypač po universiteto uždarymo, net ir dalis Vilniaus profesūros, su savimi atsinešdama ir „dalį universiteto“. Pirmiausia čia turiu omenyje brolius Joną ir Andrejų Sniadeckius, Simoną Malevskį, Joną Frideriką Volfgangą, Mikalojų Mianovskį ir Karolį Podčašinski¹¹. Šiaip ar taip, rusų istorikai, remdamiesi pirmiausia vokiečių istorikų darbais, gana drąsiai vartoja ir antrąjį sąvokos „provincijos intelektualai“ sandą. Terminas „dvarininkas inteligentas“ (*дворянский интеллигент*), „provincijos istorikas“ (*провинциальный историк*) jų leksikoje gana dažnas. Pirmiausia čia derėtų paminėti Viktorą Berdinskich, ne tik analizuojantį XVIII–XIX a. Rusijos provincijos istorikų – ir profesionalų, ir mėgėjų – kūrybinę veiklą, bet ir įvardijantį juos kaip specifinį socialinį sluoksnį¹². O štai Olga Glagoleva suskaičiavo, kad Tulos gubernijoje XVIII a. – XIX a. 6-ojo deš. pabaigoje gyveno daugiau nei du šimtai žmonių, kurie užsiėmė kūryba visoje teminėje jos erdvėje, ir dauguma jų buvo bajorai žemvaldžiai¹³.

Lenkų istorikai, rekonstruodami vadinamųjų Lenkijos Pakraščių (*Kresy* vel *Kresy Wschodnie*), taigi ir buvusios LDK, bajorų pasaulį, šalia negalėjo nepastebėti ir kultūrinės jų veiklos. Atkreiptas dėmesys ir į bendrą dvaro kaip civilizacinio ir kultūrinio, pirmiausia estetinio centro, vaidmenį. Kaip tik šiame „grožio aplink save kūrimo“ fone buvo minima ir mėgėjiška dvarininkų kūryba – poezija ir dramaturgija (dažniausiai proginė), dienoraščių, memuarų, laiškų, atminimų albumų rašymas ir, žinoma, dailė. Paprastai šie užsiėmimai

¹⁰ Plačiau apie tai žr. O. E. G l a g o l e v a, *Dream and Reality of Russian Provincial Young Ladies, 1700–1850*, *The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies*, Nr. 1405, January 2000, p. 11.

¹¹ Nors ir neminėdama konkrečių pavardžių, pirmoji į šią aplinkybę dėmesį atkreipė Małgorzata Stolzmann; žr. M. S t o l z m a n, O wileńskiej inteligencji międzypowstaniowej (1830–1863), *Inteligencja polska XIX i XX wieku. Studia*, [t.] 3, Warszawa, 1983, s. 55; M. S t o l z m a n, *Nigdy od ciebie miasto... Dzieje kultury wileńskiej lat międzypowstaniowych (1832–1863)*, Olsztyn, 1987, s. 33.

¹² В. Б е р д и н с к и х, *Уездные историки: Русская провинциальная историография*, Москва, 2003; В. Б е р д и н с к и х, *Ремесло историка в России*, Москва, 2009.

¹³ O. E. G l a g o l e v a, *Dream and Reality of Russian Provincial Yang Lades, 1700–1850*, p. 72.

buvo aptariami bendrame „Pakraščių žemvaldžių pramogų pasaulio ir kultūrinių potyrių kontekste“¹⁴. Tos pramos – tai pokyliai, pasivažinėjimai ir pasivaikščiojimai, sportas, medžioklė, kortos, deklamavimas, mėgėjiški teatro vaidinimai, muzikavimas. Todėl išvada dėl dvarininkų kultūrinių aspiracijų dažniausiai tokia: „šis aktyvumas greičiau buvo dėl pramos, bendrų džiaugsmų, negu dėl didelės kultūros“¹⁵. Ir tik labai retai apčiuoptos dvarininkų ambicijos „būti rašytoju“¹⁶. Ta pati mintis rutuliojama ir populiariosiose Irenos Domańskos-Kubiak, Elzbietos Koweckos ir Majos Łozińskos monografijose¹⁷. Kol kas plačiausios XIX–XX a. bajorijos kultūrai skirtos knygos autorius Stanisławas Siekierskis šios intelektualines aspiracijas puoselėjusios dvarininkijos grupės apskritai neišskiria¹⁸. Tik visuomeninės ir ūkinės veiklos aspektus aptaria ir studijos apie buvusios LDK žemių dvarininkiją autorius Romanas Jurkowskis¹⁹.

Todėl šiame kontekste nelaukti, bet kartu ir vieniši atrodo Tadeuszo Epszteino darbai²⁰. Nes šio tyrėjo akiratin patenka ne tiek dvaro kultūra bendrąja prasme – kaip bajorų reprezentacijos ir pramogų rezultatas, kiek labai specifinė ir iki šiol tik marginalija laikyta *intelektinė* bajorų žemvaldžių veikla. Iškalbingas ir T. Epszteino tyrimus apibendrinančios monografijos pavadinimas: „Intelektiniai ir meniniai lenkų bajorų žemvaldžių pomėgiai Ukrainoje XIX a. antrojoje pusėje“ (*Z piórem i paletą. Zainteresowanie intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w.*). Kitaip tariant, istorikas ne tik mato savitą, nes intelektualines aistras puoselėjusią bajorų žemvaldžių grupę, bet

¹⁴ Kaip tik toks Mirosława Ustrzyckio monografijos skyriaus pavadinimas (*Świat rozrywek i doświadczeń kulturowych ziemian Kresów*). Žr. M. U s t r z y c k i, min. veik., p. 60–110.

¹⁵ Ten pat, p. 68.

¹⁶ Ten pat, p. 81.

¹⁷ I. D o m a ń s k a - K u b i a k, *Zakątki pamięci: życie w XIX-wiecznych dworach kresowych*, Warszawa, 2004; E. K o w e c k a, *W salonie i w kuchni: opowieść o kulturze materialnej pałaców i dworów polskich w XIX w.*, wydanie trzecie, Poznań, 2008; M. Ł o z i ń s k a, *W ziemiańskim dworze: codzienność, obyczaje, święta, zabawy*, Warszawa, 2011.

¹⁸ S. S i e k i e r s k i, min. veik.

¹⁹ R. J u r k o w s k i, *Ziemiaństwo polskie Kresów Północno-Wschodnich 1864–1904. Działalność społeczno-gospodarcza*, Warszawa, 2001.

²⁰ T. E p s z t e i n, *Życie intelektualne i kulturalne dworu ziemiańskiego na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w drugiej połowie XIX wieku, Dwór polski w XIX wieku. Zjawisko historyczne i kulturowe*, materiały IV seminarium zorganizowanego przez Oddział Kielecki Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kielce 2–4 października 1997, Warszawa, 1998, s. 185–202; T. E p s z t e i n, *Fotografia w polskim domu ziemiańskim na Ukrainie w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX stulecia, Dwór – wieś – plebania na ziemiach polskich XIX i XX wieku*, profesorowi Mieczysławowi B. Markowskiemu w trzydziestolecie pracy naukowej, Kielce, 2003, s. 43–53; T. E p s z t e i n, *Zainteresowania archeologiczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX i na początku XX wieku, Europa Środkowa i Wschodnia w XX wieku, studia ofiarowane Wiesławowi Balcerakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin, pod redakcją naukową A. Koryna i P. Łossowskiego*, Warszawa–Łowicz, 2004, s. 115–138; T. E p s z t e i n, *Z piórem i paletą. Zainteresowanie intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w.*, Warszawa, 2005.

ir aiškinasi, kokias mokslo, literatūros ir meno sritis ši kultivavo. T. Epszteino nustatyta intelektinių ir meninių dvarininkų aspiracijų hierarchija griežta, bet spalvinga: knyga ir rankraštis (lektūra, bibliotekos, archyvai), istorijos tyrimai (istorija, genealogija ir heraldika, archeologija, etnografija)²¹, literatūrinė veikla (poezija, grožinė literatūra, dramaturgija, korespondencija, publicistika, memuaristika), meninės aspiracijos (muzika, tapyba, skulptūra, fotografija), kolekcionavimas, mecenatystė, įvairūs „kiti pomėgiai ir aistros“ (kelionės, gamtos, teisės, ekonomikos, socialinių mokslų, lingvistikos ir folkloristikos tyrimai). Kitaip tariant, tai, ką kiti „tik įtarė egzistavus“, T. Epszteinas pamatė, išryškino ir išskleidė. Istorikas rašo: „Stebėdamas tas įvairialypes bajorų žemvaldžių aistras stengiausi atsakyti į klausimą, kodėl, kaip ir kokių rezultatų buvo pasiekta tose mokslo, literatūros ir meno srityse. Maža to, man svarbiausi buvo patys žmonės, jų aktyvumas, mentalitetas, silpnybės, pralaimėjimai ir pergalės.“²² Lenkų istoriografijoje šis autorius unikalus dar ir tuo, kad nevartoja Pakraščių įvardo, savo tyrimo erdvę įvardydamas kaip „Ukrainos žemes“, „Voluinės, Podolės ir Kijevo gubernijas“ ar tiesiog vartodamas neutralų žodį „regionas“. Žvelgiant iš Lietuvos istoriografijos pozicijų vienintelis šios solidžios išpūdingo formato ir apimties (590 puslapių) knygos „trūkumas“ – jos geografija ir chronologija. Lietuva minima labai retai, o XIX a. pirmosios pusės situacija aptarta tik bendrais bruožais²³.

Negalima nepaminti ir dar vienos T. Epszteino monografijoje paliestos problemos, kurią autorius nusako dviem lakoniškais sandais: „Kūrėjas ir bajoras žemvaldys“ (*Twórca i obywatel ziemski*)²⁴. Tai itin svarbus, bet kartu ir sunkiai įveikiamas tyrimo klausimas. Pasak T. Epszteino, šiai situacijai rekonstruoti šaltinių nėra daug: „paprastai galima įvardyti tik tikrų arba pseudointelektualų nemokšiško ūkininkavimo pasekmes, o ne dokumentuoti svajones apie neišsipildžiusios mokslinės ar meninės karjeros atvejus“²⁵. Dažnai tai buvo ir psichologinė dvarininko literato problema, nes pasirinkimas tarp asmeninių pomėgių ir dvaro poreikių nebuvo lengvas – bet kuriuo atveju „kentėjo“ pastarasis, turėjęs padengti visas bajoro intelektinės veiklos išlaidas. Gebančių derinti ir

²¹ Čia norėtusi paminėti T. Epszteino mintį, kad ir be didesnių tyrimų matyti, jog mėgstamiausia bajorų žemvaldžių mokslo sritis buvo *istorija*. Žr. T. E p s z t e i n, *Życie intelektualne i kulturalne dworu ziemiańskiego na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w drugiej połowie XIX wieku...*, s. 191; T. E p s z t e i n, *Z piórem i paletą. Zainteresowanie intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w.*, s. 23.

²² T. E p s z t e i n, *Z piórem i paletą. Zainteresowanie intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w.*, s. 22.

²³ Išimtį sudaro tik dvarininkai archeologai broliai K. ir E. Tiškevičiai – jų nuopelnų tiesiog nebuvo galima nepastebėti. Žr. ten pat, p. 125, 130, 165, 227. Taip pat žr. T. E p s z t e i n, *Zainteresowania archeologiczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX i na początku XX wieku*, s. 115, wyciąg 2.

²⁴ T. E p s z t e i n, *Z piórem i paletą. Zainteresowanie intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w.*, s. 31.

²⁵ Ten pat, p. 31–32.

viena, ir kita būta ne tiek ir daug. Žinoma, T. Epszteinas turi omenyje tik savo tiriamąjį regioną ir savo tiriamą laikotarpį. Todėl čia visai tiktų nurodyti ir „lietuviškus“ tokių sėkmingų dvarininkų intelektualų pavyzdžius – taip pat tik šiame straipsnyje nagrinėjamos chronologijos rėmuose. Tai istorikai, archeologai ir kolekcininkai – Bardžių dvaro (Vilniaus gubernija, Telšių apskritis) savininkas Dionizas Poška (Paškevičius), Juršiškių dvaro (Gardino gubernija, nuo 1843 m. Vilniaus gubernija, Lydos apskritis) savininkas Justinas Narbutas, Radžiūnų (Vilniaus gubernija, nuo 1843 m. – Kauno gubernija, Vilkmėrgės apskritis) savininkas Adomas Žagelis, Šiaurių dvaro (Gardino gubernija, nuo 1843 m. – Vilniaus gubernija, Lydos apskritis) savininkas Teodoras Narbutas, Švėkšnos (Vilniaus gubernija, nuo 1843 m. – Kauno gubernija, Raseinių apskritis) savininkas Adomas Alfredas Pliateris, Šaukoto dvaro (ten pat) savininkas Ignacijus Bušinskis, geologas, mineralogas, *Osiano giesmių* ir *Korano* vertėjas į lenkų kalbą Zapolės dvaro (Gardino gubernija, Lydos apskritis) savininkas Ignacijus Domeika, prozininkai, poetai, vertėjai, memuaristai – Dzeviatnios (Minsko gubernija, nuo 1843 m. – Vilniaus gubernija, Vileikos apskritis) dvaro savininkas Ignacijus Chodzka, Bratomiro (Gardino gubernija, nuo 1843 m. – Vilniaus gubernija, Lydos apskritis) dvaro savininkas Aleksandras Karlovičius, Parodūnio dvaro (ten pat) savininkas Ksaveras Turskis, Šalčininkų *vel* Didžiųjų Šalčininkų dvaro (Vilniaus gubernija, Vilniaus apskritis) savininkas Karolis Ferdinandas Vagneris, Lednevičų dvaro (Mogiliavo gubernija, Mogiliavo apskritis) savininkas Mykolas Čarnockis, Ustronės *vel* Paverknių dvaro (Vilniaus gubernija, Trakų apskritis) savininkas Stanislovas Moravskis, Stšalos dvaro (Gardino gubernija, Slanimo apskritis) savininkas Julijonas Korsakas, Gargždų ir Renavo dvarų (Vilniaus gubernija, nuo 1843 m. – Kauno gubernija, Telšių apskritis) savininkas Eugenijus Rönne. Negalima nepaminėti ir glaudžiai su Lietuvos intelektine aplinka susijusių Prelės dvaro (Vitebsko gubernija, Daugpilio apskritis) savininko, literato, vertėjo, istoriko, bibliofilo kolekcininko Mykolo Borcho, Kraslavos (ta pati gubernija, ta pati apskritis) savininko, archeologo ir kolekcininko Adomo Antano Pliaterio, iš dalies – ir istoriko, publicisto Jašiūnų dvaro (Vilniaus gubernija, Vilniaus apskritis) savininko Mykolo Balinskio. Pastarąjį miniu su išlyga todėl, kad kurį laiką – dėl įkalinimo ir priverstinės viešnagės Varšuvoje – dvaro ūkiu daugiau rūpinosi jo sutuoktinė Sofija Sniadeckytė-Balinskienė. Šiaip ar taip, po J. Narbuto mirties net kelis dešimtmečius Juršiškių dvaro reikalus sėkmingai tvarkė jo duktė literatė Kamilė Narbutaitė-Jurevičienė.

Intelektinę ir ūkinę veiklą puikiai derino žemvaldžiai aristokratai Pijus ir Konstantinas Tiškevičiai, Konstantinas ir Reinoldas Tyzenhauzai, Aleksandras Pšezdzeckis. Tačiau T. Epszteinas „bajorų žemvaldžių grupės grupėje“ aristokratijos specialiai neišskiria – ir tai dar vienas šio tyrėjo ypatumas. Toks principas gali būti ir visai pateisinamas – analizuojant intelektinę bajorijos veiklą tai tarsi ir beprasmiška, nes šioje erdvėje socialinės ribos tarytum išnyksta – visi tampa proto aristokratais. Priešingai nei

XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje, kai tyrėjai dar užčiuopia distanciją tarp vadina-
mojo apsišvietusiojo sluoksnio ir tik besiformuojančios inteligentijos, ilgainiui padėtis
keičiasi²⁶. XIX a. pirmos pusės ir ypač jo vidurio Lietuvoje tokios socialine prasme ne-
lygios ir tik intelektualinėmis aistromis paremtos bičiulystės pavyzdžių rastume ne viena.
Bene gražiausi – Eustachijaus Tiškevičiaus ir Adomo Honorijaus Kirkoro, Konstantino
Tiškevičiaus ir Artūro Bartelio, Aleksandro Pšezdzeckio ir Mikalojaus Malinovskio. Ži-
noma, negalima nepaminti ir aludario sūnaus ir Vilniaus universiteto rektoriaus Jono
Sniadeckio bičiulystės su viena labiausiai išsilavinusių to meto moterų, erudite, meno ir
literatūros mylėtoja, filantrope, Zažecės dvaro Peremislio srityje (tada Austrijos ir Ven-
grijos imperija) savininke, grafų dukra Magdalena z Dzieduszyckich Morska. Ir dvari-
ninkui M. Balinskiui pirmiausia rūpėjo Sniadeckių – tiek vyrų, tiek moterų – intelektas
ir bendravimo su jais malonumas.

Minėjau, kad į šią specifinę bajorų dvarininkų grupę atidžiau pažvelgęs T. Epsztei-
nas atrodo kaip „išsišokėlis“²⁷. Tačiau panašias mintis rutuliojusiems istorikams ši mo-
nografija – didelė moralinė paspirtis. T. Epszteino tyrimai unikalūs ne tik dėl surinktų
faktų – šaltinių bazė daugiau nei įspūdinga, bet pirmiausia dėl pačios idėjos. Istorikas
neatvirauja, kaip ir kada jo galvoje išsirutuliojo mintis sutelkti dėmesį į šią itin negau-
sią, bet dėl savo intelektualinių aspiracijų itin įdomią bajorų žemvaldžių grupę. Tikriausiai
prie šios idėjos prieita dirbant su šaltiniais. Tačiau į akis krinta viena aplinkybė, kurią
galima įvardyti ir kaip vienintelį pagrįstą priekaištą šiam visais kitais atvejais puikiam
tyrimui – istorikas tarsi ignoruoja gretimą bajorijai socialinį sluoksnį – inteligentiją. Tai
kiek apmaudu, nes kalbama apie ypatingą bajorijos segmentą – „provincijos intelektua-
lus“, T. Epszteino įvardu – „plunksnos ir paletės žmonės“. Monografijos autorius cituoja
tik Danieliaus Beauvois darbus (ir tai ne visus – turiu omenyje tyrimo problematiką),
ir tik dėl šio tyrėjo dėmesio Ukrainos tematikai. Šiaip ar taip, analizuojant intelektualines
aspiracijas puoselėjusių bajorų žemvaldžių grupę inteligentijos veiksnio ignoruoti tie-
siog neįmanoma, kaip ir atvirkiščiai – tiriant inteligentijos genezę itin daug peno mintims
duoda bajorijos tyrimai.

²⁶ Apie tai, kaip į vadinamąjį apsišvietusįjį sluoksnį (*warstwa oświecona*), sudarytą išimtinai iš aristokra-
tijos ir bajorų žemvaldžių, XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje pamažu įsilieja ir naujoji miesto inteligentija,
vadinamieji „raštingi gudruoliai“ (*mędrki piśmienne*), apie trintį ir distanciją tarp šių grupių žr. T. K i z w a l t e r,
Początki inteligentckiej samoświadomości – między jakobinizmem a oświeconą zachowawczością (zarys
problematyki), *Inteligencja polska XIX i XX wieku. Studia*, [t.] 6, pod red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa,
1991, s. 9–26.

²⁷ Neseniai pasirodė nauja Tiškevičių tyrėjos Lilinos Narkowicz knyga, tačiau autorė savo dėmesį sutelkė
tik į vienos giminės ir tik į vienos intelektualinės jų veiklos istoriją. Žr. L. N a r k o w i c z, *Zbiory rodziny Tyskie-
wiczów i ich rola w zaborze rosyjskim*, Wrocław, 2013.

Pirmiausia turiu omenyje ryškiausios inteligentijos genezės buvusios Lenkijos ir Lietuvos valstybės žemėse tyrėjos Ryszardos Czepulis-Rastenis darbus²⁸. Istorikė šio regiono inteligentijos ištakas nukėlė į XIX a. pradžią²⁹. Jau vien tai rodo, kad jos tyrimai negalėjo nepaliesti bajorijos. Nors priešingai nei sociologas Józefas Chałasiński, kuris dar XX a. 5-ajame dešimtmetyje „sureikšmino“ bajorijos vaidmenį inteligentijos formavimosi procese, sakydamas, kad iš pat pradžių inteligentija buvusioje Lenkijos ir Lietuvos valstybėje buvo bajoriškos kultūros nešėja³⁰, R. Czepulis-Rastenis matė platesnį socialinį inteligentijos genezės spektrą, „bajorijos veiksnys“ jai buvo svarbus³¹. Juolab kad didžioji šio naujo socialinio segmento dalis – turiu omenyje savivoką – vis dar pirmiausia buvo *bajorai*, o tik po to – gydytojai, teisininkai, pedagogai, literatai. Tai rodo ne tik „bendra tendencija“³², bet ir labai konkretūs šaltiniai – kad ir daugiau nei šimtas mūsų dienas pasiekusių filomatų ir filaretų tardymo protokolų (studentų autografų), kuriuose galima apčiuopti ir labai įdomių

²⁸ R. Czepulis-Rastenis, *Klasa umysłowa. Inteligencja Królestwa Polskiego 1832–1862*, Warszawa, 1973; R. Czepulis-Rastenis, *Wzór osobowy inteligenta polskiego w świetle wspomnień późniejszych (1863–1872), Inteligencja polska pod zaborami. Studia*, [t. 1], pod red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa, 1978, s. 159–216; *Inteligencja polska XIX i XX wieku. Studia*, [t.] 2–6, pod red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa, 1981, 1983, 1985, 1987, 1991; R. Czepulis-Rastenis, *Ludzie nauki i talentu. Studia o świadomości społecznej inteligencji polskiej w zaborze rosyjskim*, Warszawa, 1988.

²⁹ Pastaruju metu ši nuomonė švelniai kvestionuojama, inteligentijos kaip „moraliai suverena“ (bajorijos atžvilgiu) segmento pradžia nukeliant į amžiausią vidurį ir net antrąją pusę – konkrečiai į 7-ąjį dešimtmetį. Žr. J. Jedlicki, Przedmowa, M. Janowski, *Narodziny inteligencji (1750–1831)*, Warszawa, 2008. Tai tik dar labiau patvirtina nuomonę, kad R. Czepulis-Rastenis iš dalies tyrė ir bajorijos sluoksnį. Kita vertus, visada įdomesnis pats *formavimosi* procesas, juolab nuspalvintas tyrėjo diskusijomis su pačiu savimi. R. Czepulis-Rastenis tekstuose tokių konversacijų apstu.

³⁰ J. Chałasiński, *Spoleczna genealogia inteligencji polskiej*, Warszawa, 1946, s. 19.

³¹ Nuomonės, kad tezę apie bajorišką inteligentijos kilmę „visai nėra akivaizdi“ (*wcale nie jest oczywista*), laikosi ir R. Czepulis-Rastenis mokiniai. Tai teigdami turi omenyje sudėtingą vidinę bajorijos struktūrą (hierarchiją). Maža to, atsižvelgdami į didžiulį jėzuitų ir pijorų vaidmenį kultūroje, „pusiau juokais“ netgi kelia tezę apie „jėzuitiškai-pijorišką“ lenkų inteligentijos genezę. Žr. M. Janowski, *min. veik.*, p. 54, 57. Kitaip tariant, neneigdami, kad bajorijos vaidmuo formuojantis inteligentijai buvo labai svarbus, anaipso nenori jo absoliutinti, vis ryškiau akcentuodami ir dvasininkijos vaidmenį šiame procese. Žr. ten pat, p. 60. Šiaip ar taip, taikliausiai inteligentijos raidos problemas buvusios Lenkijos ir Lietuvos valstybės žemėse – turėdama omenyje bendraeuropinį kontekstą – nusakė T. Bairašauskaitė: „Ji [t. y. inteligentija. – R. G.] formavosi kaip socialinė ir tautinė kategorijos, kurių nei kilmė, nei laikas nesutampa“. Žr. T. Bairašauskaitė, *Inteligentijos gimimas*, T. Bairašauskaitė, Z. Medišauskienė, R. Miknys, *Lietuvos istorija*, t. 8, d. 1: *XIX amžius: visuomenė ir valdžia*, Vilnius, 2011, p. 376. Panašiai mąsto ir lyginamosios socialinės istorijos studijos apie šios išsilavinusios visuomenės dalies istoriją keturiuose šalyse – Lenkijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje ir Rusijoje – autorius Denisas Sdvizkovas. Žr. D. Sdvizkov, *Epoka inteligencji: historia porównawcza warstwy wykształconej w Europie*, przekład J. Górny, redakcja naukowa A. Kożuchowski, Warszawa, 2011, s. 124–125.

³² Apie tai, kad tiriant socialines grupes dažniausiai remiamasi tik bendromis tendencijomis, apgailestaudami kalba ir kiti tyrėjai. Žr. M. Janowski, *min. veik.*, p. 55.

socialinės savirefleksijos momentų³³. Tą patį rodo ir kiti, nebūtinai archyviniai, šaltiniai – kai skaitome S. Moravskio kūrybinį palikimą, pirmiausia matome „bajorą ir dvarininką Moravskį“ ir tik po to – „literatą“. Ir tik labai retai užčiuopiame „gydytoją Moravskį“. Žinoma, kalbama apie pirmąją XIX a. pusę, konkrečiai – 4-ojo dešimtmečio vidurį. Todėl tikriausiai teisingas D. Beauvois sakydamas, kad Vilniaus universitetas „pirmiausia mums atrodo kaip visuomenės savo esme bajoriškos atspindys (*jawi nam się przede wszystkim jako zwierciadło społeczeństwa z istoty swojej szlacheckiego*)“³⁴.

Šiaip ar taip, R. Czepulis-Rastenis daro atsargią prielaidą, kad dalis universitetus baigusios bajorijos – „protinių darbuotojų“ – nusėdo ir dvaruose³⁵. Tyrėja šių bajorų į kokią nors atskirą grupę išskirti nebuvo linkusi, tačiau negalėjo nepadaryti išvados, kad „kiek mažiau nei pusė XIX a. pirmos pusės literatų priklausė bajorų žemvaldžių sluoksniui“³⁶. Šis segmentas netapo istorikės tyrimo objektu, tačiau analizuodama pirmųjų miestuose ir miesteliuose įsikūrusių inteligentų, pirmiausia „plunksnos žmonių“ (*ludzie pióra*), daugiausia išeivių iš bajorijos, biografijas padarė išvadą, kad ši grupė nebuvo gausi – ypač nedaug būta tų, kurie savo darbus spausdino³⁷. Tą patį galima sakyti ir apie dvaruose įsikūrusius literatus. R. Czepulis-Rastenis patvirtina ir jau kitų tyrėjų pastebėtą aplinkybę – kad pirmoje XIX a. pusėje didžioji intelektines aspiracijas puoselėjęsios dvarininkijos dalis jau gana palankiai žiūrėjo į literatą ar pedagogą inteligentą, kuriam ši veikla dažnai buvo ir pragyvenimo šaltinis. Iš dalies tai jau iliustruota ir anksčiau – vadinamaisiais „dvasinės bendrystės“ pavyzdžiais. Bet negalima nepaminti

³³ Ši problematika bus aptarta atskirame rašinyje.

³⁴ D. Beauvois, *Wilno – polska stolica kulturalna zaboru rosyjskiego 1803–1832*, Wrocław, 2012, s. 757. Ta pati mintis plėtojama ir ankstesniame darbe. Žr. D. Beauvois, *Inteligencja bez wyścia: wiedza i przywileje społeczne w Wileńskim Okręgu Szkolnym, Inteligencja polska pod zaborami. Studia*, s. 11–64.

³⁵ R. Czepulis-Rastenis, *Klasa umysłowa. Inteligencja Królestwa Polskiego 1832–1862*, s. 16.

³⁶ R. Czepulis-Rastenis, *Ludzie nauki i talentu: studia o świadomości społecznej inteligencji polskiej w zaborze rosyjskim*, s. 224. M. Stolzman provincijos intelektualų grupės egzistavimą iš dalies apčiuopė svarstydamą apie T. Narbuto ūkinės ir intelektinės veiklos dichotomiją, teigdama, kad būta „inteligentų“, kuriuos sunku priskirti kokiai nors vienai socialinei grupei – jie tiesiog neatitinka jokių visuotinai priimtų kriterijų. Žr. M. Stolzman, *O wileńskiej inteligencji międzypowstaniowej (1830–1863)*, s. 58. Tačiau kaip ir R. Czepulis-Rastenis, taip ir ši istorikė savo minčių neišplėtojo.

³⁷ Beveik tuo pat metu labai nedidelį intelektines aspiracijas puoselėusių bajorų žemvaldžių skaičių – šį kartą remdamasi bibliofilinėmis aspiracijomis – labai aiškiai akcentavo ir net iliustravo skaičiais knygos istorikė Kazimiera Maleczyńska, tyrusi XIX a. bajorų žemvaldžių bibliotekas buvusioje Lenkijos ir Lietuvos valstybėje. Nors knygos autorė suminėjo anaip tol ne visus rinkinius, galima pritarti jos minčiai, kad, nors dvarininkija turėjo geriausias materialines sąlygas ir disponavo laisvu laiku, kiekybiškai bibliofilines aspiracijas puoselėjo itin maža šio sluoksnio dalis. Žr. K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław, 1987, s. 199. Jau vėliau konkrečiais duomenimis apie archeologijos mokslu besidominčius Ukrainos dvarininkus tai patvirtino ir T. Epszteinas. Žr. T. Epsztajn, *Zainteresowania archeologiczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX i na początku XX wieku*, s. 138.

ir kitų atvejų. Štai E. Tiškevičius kartu su broliu K. Tiškevičiumi ir kitais intelektualinei veiklai neabejingais bajorais žemvaldžiais išleistame Barysavo apskrities statistiniame aprašyme greta iškilių to krašto aristokratų – Ostrogiškių, Čartoriskių, Hlebavičių, Kiškų, Slušų, Radvilų, Sapiegų, Pacų, Slizenių, Tiškevičių, Chreptavičių – su pietizmu mini ir „plunksnos brolius“ – literatą, šubravcą ir pedagogą Ignacijų Šidlovskį bei Vilniaus universiteto adjunktą, graikų ir hebrajų kalbų žinovą, vieną intelektualiausių Gotfriedo Ernesto Groddecko mokinių Simoną Feliksą Žukovskį³⁸. Tai buvo neabejotinas pagarbos jų veiklai – ne tik visuomeninei, bet ir literatūrinei – postulatas. Ir patys broliai Tiškevičiai prioritetą atiduoda ne kilmei, bet mokslui³⁹. Tas akcentas labai ryškus ir jau gyvenimo saulėlydyje rašytuose M. Balinskio prisiminimuose⁴⁰. Įdomu ir tai, kad tiek broliai Tiškevičiai, tiek M. Balinskis tokių aspiracijų ir pagarbos intelektualiam darbui pasisėmė dar paauglystėje – abiem atvejais iš tokias aspiracijas puoselėjusių motinų – Augustos Pliaterytės-Tiškevičienės ir Onos Balevičiūtės-Balinskienės. O štai literatas ir bajoriškų vertybių puoselėtojas I. Chodzka 1856 m. Dzeviatnios dvare rašytame ir kito provincijos intelektualo J. Korsako atminčiai dedikuotame kūrinyje nuoširdžiai žavisi savo universiteto kolegomis, kurių širdys pilnos meilės mokslui (*pełne miłości dla nauki*)⁴¹. Ir Vilniaus universiteto auklėtinis Adomas Korsakas, po studijų „nusėdęs“ tėvoviniame Grauziškių dvare Vilniaus gubernijoje, Ašmenos apskrityje, tapęs pavyzdingu dvarininku, ilgisi intelektualinių studijų laikų pašnėkesių ir su gauduliu prisimena savo jaunystės svajones – apie „daktaro beretę“ arba poetinę Bairono šlovę⁴². R. Czepulis-Rastenis daro išvadą, kad tokie pavyzdžiai rodo ir beprasidedančias permainas socialinėje hierarchijoje⁴³.

Kiek anksčiau panašias ir dar drąsesnes mintis „provincijos intelektualų“ tema išsakė literatūrologė Janina Kamionka-Straszakowa (*vel* Janina Kamionkowa)⁴⁴. Daugiau nei prieš keturiasdešimt metų išleista šios mokslininkės monografija ne tik neatgyveno, bet

³⁸ [E. Tyszkiewicz, K. Tyszkiewicz etc.], *Opisanie powiatu borysowskiego pod względem statystycznym, geognostycznym, historycznym, przemysłowo-handlowym i lekarskim, z dodaniem wiadomości: o obyczajach, śpiewach, przysłowjach i ubiorach ludu, gusłach, zabobonach i t. d.*, Wilno, 1847, s. 273–286.

³⁹ Įdomias mintis, analizuodama VLAK narių iniciatyva 1859 m. E. Tiškevičiui dovanoto adreso (*Adres podany hrabiemu Eustachemu Tyszkiewiczowi przez członków Komisji Archeologicznej i Muzeum Starożytności w Wilnie na posiedzeniu dnia 11 grudnia 1859 r.*) dedikacijos turinį, dėsto M. Stolzman – į pirmą vietą šiame tekste iškeliami ne draugijos pirmininko kilmė, ne jo pareigybės, bet skrupulingai vardijami visi mokslo pasiekimai – priklausymas krašto ir užsienio mokslo draugijoms. Žr. M. Stolzman, *O wileńskiej inteligencji międzypowstaniowej* (1830–1863), s. 45–46.

⁴⁰ M. Balinskis, *Wspomnienia przeszłości mojej*, 1862, Rps BJ 3081, k. 18r.

⁴¹ [I. Chodźko], *Dwie konwersacje z przeszłości*, przez Ignacego Chodźkę, Autora *Obrazów Litewskich*, Wilno, 1857, s. 130.

⁴² A. Korsak, *Coś z moich wspomnień, Pamiętniki Umysłowe*, wydawca Jan ze Śliwina, t. 2, 1845, s. 201.

⁴³ R. Czepulis-Rastenis, *Ludzie nauki i talentu: studia o świadomości społecznej inteligencji polskiej w zaborze rosyjskim*, s. 151.

⁴⁴ J. Kamionkowa, *min. veik.*

nuolat „atrandama“. Nors J. Kamionką-Straszakową pirmiausia domino XIX a. vykę literatūros procesai (tyrimo teritorija – buvusios Lenkijos ir Lietuvos valstybės žemės, tyrimo chronologija – 1795–1863 m.), nors tyrėja deklaravo atsiribojanti net ir nuo „padalijimų specifikos“⁴⁵, tai pavykdavo ne visada – tiksliau – beveik niekada, nes ne valstybės buvimas, o jos nebuvimas (praradimas) lėmė svarbiausius socialinius procesus šioje teritorijoje. Pamatinė J. Kamionkos-Straszakowos mintis – XIX a. pirmos pusės visuomenė labai diferencijuota, todėl buvo daug viena nuo kitos besiskiriančių subkultūrų. Tyrėjai įdomiausias trys – „bajorų lokalinė subkultūra“, t. y. dvarai provincijoje, miestas su labai feminizuota salonine subkultūra ir vadinamoji konspiracinė literatūra⁴⁶. Bajorų lokalinę subkultūrą reprezentavo provincijos žemvaldžiai, kurie rodė ūkinį ir kultūrinį veiklumą ir buvo vadina- moji kaimo inteligentija (*inteligencja wiejska*) – pagrindinis provincijos visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo variklis⁴⁷. Pasak J. Kamionkos-Straszakowos, literatūrinės aspiracijas puoselėję bajorai žemvaldžiai buvo gana paplitęs reiškinys⁴⁸. Autorė, tiesa, remdamasi ne Vilniaus, bet XIX a. vidurio Kijevo gubernijos pavyzdžiu, netgi konstatuoja „literatūrinės karštinės“ (*literacka gorączka*) protrūkį. Pasak J. Kamionkos-Straszakowos, šis intelekti- nis pagyvėjimas buvo susijęs su kitų karjeros galimybių ribojimu – kariuomenėje ar valsty- binėje administracijoje⁴⁹. Tačiau ir šioje „dvarininkų literatū“ grupėje literatūrologė linkusi skirti kelias kategorijas: *pirma*, „mėgėjus grafomanus“ (*amatorzy-grafomani*), kuriems ra- šymas buvo tam tikras hobis ar net manija⁵⁰; *antra*, vadinamąją ekonomiškai nepriklau- somą bajorų žemvaldžių ir aristokratų – tiek vyrų, tiek moterų – grupę, kuriems rašymas buvo arba pramoga, arba būdas vykdyti švietėjišką auklėjamąją arba pilietiškai patriotišką misiją, ir *trečia*, bajorų žemvaldžių grupę, kuriai literatūra pamažu darosi antrąją profesija, kurie rūpinasi savo literatūrine karjera ir stengiasi patekti į literatūrinę rinką⁵¹.

Ypač įdomi antroji, pasak J. Kamionkos-Straszakowos, labai maskulizuota grupė, kurioje rašanti moteris – reta išimtis. Su tokia tyrėjos nuomone šiandien – turiu omenyje

⁴⁵ Ten pat, p. 8.

⁴⁶ Ten pat, p. 9.

⁴⁷ Ten pat, p. 18.

⁴⁸ Ten pat, p. 50.

⁴⁹ Ten pat.

⁵⁰ Ten pat, p. 253. J. Kamionka-Straszakowa ne visai pagrįstai (turiu omenyje naujausius tyrimus) kaip pavyzdį čia nurodo garsiojo Vilniaus literato Vincento Kiškos-Zgerskio ir Podolės žemvaldžio literato Alek- sandro (Artemijaus) Veryhos-Darovskio vardus. Į A. Veryhos-Darovskio asmenį pastaruoju metu atidžiausiai pažvelgęs T. Epszteinas savo monografijos epigrafu pasirenka kaip tik šio literato ištarbę: „Nesu rašytojas iš pašaukimo, o juo labiau tai ne mano amatas – šlovės nesiekiu, duonos nereikia, žaidžiu plunksna dėl pra- mogos...“ (*Nie jestem pisarzem z powołania, / a tym mniej z rzemiosła – sławy nie praganę, / chleba nie potrzebuję, igram piórem dla zabawki...*). Žr. T. E p s z t e i n, *Z piórem i paletą. Zainteresowanie intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w.*, s. 11.

⁵¹ J. K a m i o n k o w a, min. veik., p. 253–254.

naujausius tyrimus – sutikti sunku, nes bent jau vadinamąją privačią arba intymiąją namų literatūrą (*literatura prywatno-domowa* vel *prywatno-intymno-domowa*) – tai irgi J. Kamionkos-Straszakowos įvardas – bajorė dvarininkė kultivavo ne taip jau retai. Šiaip ar taip, nors visada liks atviras klausimas, kiek kuriančioji bajorų žemvaldžių grupė tai darė dėl egoistinių savirealizacijos tikslų, o kiek dėl „priedermės tautai“, akivaizdu, kad tiek bajorijos, tiek inteligentijos procesus tiriantys mokslininkai tokį segmentą – vieni silpniau, kiti ryškiau – XIX a. visuomenėje vis dėlto *matė*. Ne kartą minėjau, kad T. Epszteinas šią bajorų žemvaldžių grupę pavadino „plunksnos ir paletės žmonėmis“, taip prioritetą tarsi suteikdamas šio sluoksnio literatūrinėms ir meninėms aspiracijoms. Šiame darbe pasirinktas „provincijos intelektualų“ įvardas akcentuoja du sandus – intelektinę veiklą ir aplinką, kurioje ji reiškėsi. Žinoma, šioje dichotomijoje galime išvelgti ir akivaizdžią prieštarą, nes provincijoje matome ir kitus intelekto atstovus: dvasininką, gubernierių, dvaro bibliotekininką, muziko metrą ir net rezidentą poetą (ryškiausias šio tipo pavyzdys – Jonas Čečiotas)⁵². Tačiau tokie pat „slidūs“ ir istoriografijoje nusistovėję inteligentijos įvardai: „mokslo ir talento žmonės“ (*ludzie nauki i talentu*), „intelektu klasė“ (*klasa umysłowa*), „žinių elitas“ (*elita wiedzy*), „išsilavinęs sluoksnis“ (*warstwa wykształcona*), „išsilavinusiųjų grupė“ (*grupa wykształconych*), „protinį darbą dirbantis būrelis“ (*umysłowo pracująca gromadka*), „raštingi gudruoliai“ (*mędrki piśmienne*), „plunksnos žmonės“ (*ludzie pióra*) ir kt. Paradoksalu, bet beveik visais šiais epitetais galėtume apibūdinti ir intelektines aspiracijas puoselėjusią dvarininkiją (Sic!). Čia matome visus socialinio tyrimo keblumus. Bendrą vardiklį rasti sudėtinga. Nes šiaip ar taip, kokiam sluoksniui atstovautų, tai buvo išsilavinę žmonės, turėję prieigą prie žinių ir visuomenės švietimo sferos. Todėl visada vienas ar kitas apibrėžimas yra tik susitarimo dalykas. Dažniau šiame rašinyje bus vartojamos ne sociologinės elito ir periferijos, bet „istorinės“ kilminio bajoro žemvaldžio (taip pat ir aristokrato) bei provincijos kategorijos. Kaip labiau priartėjusios prie XIX a. specifikos ir anuometinės „terminologijos“.

Dėl tyrimų situacijos ir šaltinių

Iki šiol Lietuvos istorijos mokslas šiai kiekybiškai negausiai bajorų dvarininkų grupei specialaus dėmesio beveik neskyrė. XIX a. Lietuvos bajorijos tyrimai – išskyrus dar tarpukariu nuveiktus pavienius Augustino Janulaičio ir Vandos Daugirdaitės-Sruogie-

⁵² Žr. S. Świrko, *Z Mickiewiczem pod rękę, czyli Życie i twórczość Jana Czczota*, Warszawa, 1989, s. 253–291. Tokią dvaro rezidentų kategoriją mini ir I. Chodzka. Žr. I. Chodzko, *Domek mojego dziadka. Śmierć mojego dziadka*, Lwów, Warszawa, Kraków, 1926, s. 37. Toks ypatingas dvaro gyventojas buvusios LDK dvaruose buvo istoriškai anaipol nenaujas. Žr. K. Gajdka, *Literatura, propaganda, służba. Ludzie pióra w otoczeniu Radziwiłłów birzańskich w pierwszej połowie XVII wieku*, Warszawa, 2009.

nės darbus – tik žengia pirmuosius žingsnius. Čia pirmiausia reikėtų paminėti Halinos Beresnevičiūtės-Nosálovos, Ryszardo Gaidis ir Tamaros Bairašauskaitės tyrimus⁵³. Per pastarosios tyrėjos darbus bajorų luomas pirmą kartą į Lietuvos istoriografiją atėjo kaip socialinis darinys. Šiaip ar taip, visus šiuos tyrėjus pirmiausia domino ne kultūrinės, bet politinės, socialinės ir ekonominės bajorijos problemos⁵⁴. Plačiau į kultūrinę bajorų žemvaldžių veiklą pažiūrėjo tik istorikai Vytautas Berenis ir Zita Medišauskienė⁵⁵. Pastaroji tyrėja bene pirmoji XIX a. vidurio Lietuvos dvaruose vykusios kultūrinės veiklos priežasčių pamėgino ieškoti pasikeitusiosiose bajorijos kaip socialinio sluoksnio raidos sąlygose – ne tik akcentavo politinės bajorijos veiklos apribojimus, sparčią socialinės struktūros kaitą, bet ir bendraeuropines tendencijas – knygos ir skaitymo kultūros plėtrą, išsilavinimo prestižo tarp bajorų augimą. Istorikė konstatavo, kad XIX a. viduryje kultūriniam procese dvaras dalyvavo ne tik pasyviai – kaip vartotojas, bet ir aktyviai – kaip kūrėjas. Miestuose susibūrusi negausi inteligentija dar nepajėgė sudaryti lygiavertės atsvaros dvarininkų kultūrinei veiklai. Todėl istorikė teigia, kad XIX a. viduryje Lietuvoje dominavo bajoriška arba dvarų kultūra. Maža to, dvaruose gyveno *dauguma* Lietuvos literatų, kurie vykdė įvairiapusę intelektinę kultūrinę veiklą⁵⁶. Tenka tik apgailėstauti, kad Z. Medišauskienė pagal konferencijos pranešimą parengto rašinio neišplėtojo, neparėmė konkrečiais tyrimais ir neapibendrino monografija.

Kitų Lietuvos tyrėjų darbuose kultūrinės bajorijos aspiracijos dažniausiai aptartos ne tiek bendrame sociokultūriniame kontekste, kiek „per dvarą“, „per gimines“, „per

⁵³ T. Bairašauskaitė, *Lietuvos totoriai XIX amžiuje*, Vilnius, 1996; H. Beresnevičiūtė-Nosálová, *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795–1831 m.*, Vilnius, 2001; Žr. T. Bairašauskaitė, *Lietuvos bajorų savivalda XIX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius, 2003; R. Gaidis, *Prorosyjska orientacija polityczna w środowisku arystokracji i ziemiaństwa na Litwie (1864–1917)*, Vilnius, 2004 (daktaro disertacijos rankraštis); T. Bairašauskaitė, *Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853): bajoro viešoji ir privati erdvės XIX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius, 2011; T. Bairašauskaitė, Bajorų žemvaldžių tapatybių slinktytis XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, *Lietuvos istorijos studijos*, 30, 2012, p. 68–84; T. Bairašauskaitė, Kintantis bajorų pasaulis Kazimieros Bialozoraitės-Tanskienės dienoraštyje ir laiškuose Sofijai Römerienei..., ir kt. T. Bairašauskaitė, Bajorai, T. Bairašauskaitė, Z. Medišauskienė, R. Miknys, *Lietuvos istorija*, t. 8, d. 1: *XIX amžius: visuomenė ir valdžia*, p. 308–322 ir kt.

⁵⁴ Kaip išimtinį čia derėtų paminėti tik minėtąjį Dembinos dvaro (Vilniaus gubernija, Trakų apskritis) savininkui Mykolui Juozapui Römeriui skirtą T. Bairašauskaitės monografiją – tyrėja negalėjo nepaliesi ir kai kurių šios asmenybės intelektualinės raiškos aspektų. Turimi omenyje garsieji M. J. Römerio dienoraščiai.

⁵⁵ V. Berenis, Žemaitijos dvarai – kultūros židiniai: kai kurie bajoriškos kultūros orientacijos aspektai (XIX a. pradžia – 1863 m.), *Žemaičių praeitis*, 3, Vilnius, 1994, p. 136–144; V. Berenis, Bajorai Lietuvos visuomeniniame-kultūriniame gyvenime 1830–1860 m., *Metai*, 1994, Nr. 10, p. 110–118; Z. Medišauskienė, Lietuvos dvarai kaip kultūrinio gyvenimo centrai XIX a., *Lietuvos dvarai – praeitis, dabartis ir ateitis*, Vilnius, 2001, p. 28–35.

⁵⁶ Z. Medišauskienė, min. veik., p. 32.

asmenybės“, dažniausiai atstovaujančias vienokias ar kitokias intelektualinei veiklai, t. y. „per literatūrą“, „per dailę“, „per mokslą“, „per kolekcionavimą“, „per muziką“⁵⁷. Šiame kontekste išsiskiria tik muzikos istorikės Laimos Kiauleikytės monografija – XVIII a. antros pusės – XIX a. dvarų muzikiniam gyvenimui skirtame darbe ne tik aptartos bendros muzikinio gyvenimo tendencijos, bet ir paliestos kai kurios individualios intelektualinės dvarininkų raiškos formos⁵⁸. Nors knygos autorė daugiausia dėmesio skyrė dvarininkų mecenatystei, t. y. aptarė samdomų dvaro muzikų kūrėjų situaciją, bet neišvengiamai paminėjo ir vieną kitą panašių kūrybinių aistrų turėjusį didiką – ne tik į XIX a. rėmus sunkiai „telpančius“ Zalesės dvaro (Vilniaus gubernija, Ašmenos apskritis) Mykolą Kleopą Oginskį ir Daugėlišio dvaro (ta pati gubernija, Užnerio apskritis) Konstantiną Kazimierą Pliaterį, bet ir Gelvonų dvaro (Vilniaus gubernija, Vilniaus apskritis) savininką Gustavą Pliaterį (Gustaw Plater, 1841–1912). Šias muzikines aristokratų aspiracijas knygos autorė vadina „diduomenės kūrybinės veiklos tradicija“⁵⁹. L. Kiauleikytės monografijoje rasime ir duomenų apie vis mažėjančius mecenuojančios diduomenės ir samdomo dvaro muziko (kompozitoriaus, atlikėjo) socialinius slenksčius⁶⁰. Maža to, tyrėja vartoja „provincijos dvaro“ įvardą⁶¹.

Bajorės dvarininkės kultūrinės aspiracijos specialiai nebuvo aptartos. O jeigu apie tokią moterį ir rašyta, tai ne kaip apie tam tikros socialinės grupės atstovę, bet kaip apie labai individualią kūrėją, dažnai „ištrauktą“ iš bendro socialinio, politinio ir kultūrinio konteksto. Būdingiausias tokio rašymo pavyzdys – Karolinos Praniauskaitės biografinės apybraižos. Bendriau į kultūrinės bajorės moters raiškos ypatybes mėgino pažvelgti tik Dainius Rakutis, tačiau dėl siauro lituanistinio požiūrio ir apskritai istoriografinio konteksto stokos šis rašinys daugiau nei diskutuotinas⁶². Tyrėjas, nors ir sukritikavęs literatūrologus, kad šie ignoruoja „po trijų šimtų metų vyriškosios literatūrinės tradicijos atėjusių rašytojų – moterų bajoriškąjį priklausymą“⁶³, ir pats nuėjo tradiciniu keliu, apsiribodamas tik lietuviškai kūrusiomis XIX a. bajorėmis, taigi jau savaime problemą gerokai „pajau-

⁵⁷ Vienas būdingiausių tokio tyrimo pavyzdžių – solidi Renavo (iš dalies ir Gargždų) dvarui skirta monografija, kurioje bendrame istoriografiniame kontekste pristatytos dvarininkų Antano, Felikso ir Eugenijaus von Rönne intelektualinės aspiracijos – literatūra, bibliofilija, muzika. Žr. *Renavas (Žemaičių praeitis*, t. 9), sud. A. Butrimas, A. Miltenytė, P. Švėrebas, Vilnius, 2001. Panašiai sužinome ir apie meninę Liubavo dvaro (Vilniaus gubernija, Vilniaus apskritis) šeimininko, Vilniaus universiteto auklėtinio, teisininko, skulptoriaus ir tapytojo Rapolo Slizenio veiklą. Žr. G. Karosas, *Liubavas*, Vilnius, 2010, p. 88, 95–107 ir kt.

⁵⁸ L. Kiauleikytė, *XVIII a. II pusės – XIX a. muzikinė Lietuvos dvarų kultūra: stiliaus epochų sankirtose*, Vilnius, 2008.

⁵⁹ Ten pat, p. 145.

⁶⁰ Ten pat, p. 217–218.

⁶¹ Ten pat, p. 223, 248 ir kt.

⁶² D. Rakutis, Moteriškoji dvaro kultūra lietuvių literatūrai, *Darbai ir dienos*, t. 28, 2001, p. 111–137.

⁶³ Ten pat, p. 111.

nindamas“, nukeldamas ją į XIX a. pabaigą – XX a. pradžią. Todėl iki galo neįgyvendintas ir tyrėjo išsikeltas uždavinys – „ne tik pažinti pačią XIX a. dvaro moterų kultūrą, ją sudariusias sritis, reprezentavusias įvairias detales, bet ir suvokti priklausymo bajorijos sluoksniui svarbą, reikšmingumą pačiai moteriai“⁶⁴.

Menotyrininkai nekėlė tikslo į dailininko profesiją ir kūrybą pažvelgti ir socialinės istorijos aspektu – taip, kaip tą matome rusų mokslininkės Inesos Sviridos darbuose⁶⁵. Minėjau, kad socialinio aspekto ir apskritai konteksto stoka – didžiausia intelektines aspiracijas puoselėjusiai bajorijai skirtų monografijų problema. Štai Vita Gaigalaitė, net knygos pavadinime afišavusi siekį rekonstruoti Antano Klemento – ne tik kaip rašytojo, bet ir *bajoro* biografiją, – šio tikslo iki galo neįgyvendino⁶⁶. Kita vertus, autorė puikiai suvokė, kad *tik per tokią prieigą* galima atskleisti šio „vengrų kilmės bajoro“ ir „žemaičių poeto“ savitumą. Vadinamojo bajoriškojo akcento mažai ir Romualdo Naruniec, Juozapo Algimanto Krikštopaičio darbuose, nors abu – ne tik apie intelektualus, bet ir apie kilminius bajorus dvarininkus⁶⁷. Tą patį galima pasakyti ir apie šio teksto autorės darbus – ir čia koncentruotasi tik į intelektualinę knygų herojų veiklą⁶⁸. Kiek daugiau socialinės aplinkos svarba akcentuota tik subtilioje D. Poškai skirtoje literatūrologo Vytauto Vanago monografijoje⁶⁹.

Kita vertus, kad ir kokios „nekontekstinės“ (čia ir vėl išimtis T. Bairašauskaitės knyga⁷⁰), kartu sudėtos minėtos monografijos ir kuria kontekstą, t. y. dėlioja vis pilnesnę

⁶⁴ Ten pat, p. 112. Šiaip ar taip, kaip puikų galimos prieigos prie tokios problemos pavyzdį galima nurodyti lenkų istorikės Jolantos Sikorskos-Kuleszos rašinį. Žr. J. S i k o r s k a - K u l e s z a, Między nadmiarem a niedostatkiem. Uwagi o czasie wolnym ziemiaństwa w XIX w., *Kobieta i kultura czasu wolnego*, zbiór studiów pod redakcją A. Żarnowskiej i A. Szwarca, t. 7, Warszawa, 2001, s. 63–86.

⁶⁵ J. Š i r k a i t ė, XIX a. dvariškių menai ir pramogos, *Menotyra*, 2003, Nr. 2(31), p. 32–38; A. S n i t k u v i e n ė, *Raudondvaris. Grafai Tiškevičiai ir jų palikimas*, Vilnius, 1998; A. S n i t k u v i e n ė, *Biržų grafai Tiškevičiai ir jų palikimas*, Vilnius, 2008 ir kt. Plg.: И. С в и р и д а, *Польская художественная жизнь конца XVIII – первой трети XIX века*, Москва, 1978; I. S v i r i d a, Malarze polscy w okresie od Oświecenia do Romantyzmu, *Inteligencja polska XIX i XX wieku: studia*, pod redakcją R. Czepulis-Rastenis, Warszawa, 1981, s. 9–42; И. С в и р и д а, *Между Петербургом, Варшавой и Вильно: Художник в культурном пространстве. XVIII – середина XIX вв. Очерки*, Москва, 1999 ir kt.

⁶⁶ V. G a i g a l a i t ė, *Antanas Klementas. Lietuvos bajoro ir rašytojo portretas*, Vilnius, 2005.

⁶⁷ R. N a r u n i e c, *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych*, Warszawa, 1995; J. A. K r i k š t o p a i č i s, *Pralenkęs laiką. Theodor Grotthuss*, Vilnius, 2001. Panašiai parašytos ir lenkų istorikų bei literatūrologų plunksnai priklausančios monografijos. Žr. S. Ś w i r k o, min. veik.; Z. W ó j c i k, *Ignacy Domeyko – Litwa. Francja. Chile*, Warszawa–Wrocław, 1995.

⁶⁸ R. G r i š k a i t ė, *Mykolas Balinskis: kova dėl istorijos?*, Vilnius, 2005; R. G r i š k a i t ė, *Konstantinas Tiškevičius ir Neris, arba Kelionė ir Knyga*, Vilnius, 2009.

⁶⁹ V. V a n a g a s, *Dionizas Poška*, Vilnius, 1994.

⁷⁰ Plačiau apie tai žr. R. G r i š k a i t ė, *Knyga XIX a. Lietuvos istorijos gurmanams, Metai*, 2013, Nr. 5–6 (gegužė–birželis), p. 173–178.

jeigu ne socialinio, tai tikrai intelektualinio gyvenimo mozaiką. Daug detalių tokiai rekonstrukcijai suteikia ir tik iš pažiūros sausi informaciniai darbai – tiek rašyti XIX a. pirmoje pusėje, tiek šiais laikais⁷¹. Tačiau, žinoma, svarbiausia tokiam tyrimui – privataus pobūdžio dokumentai, vadinamoji *littérature intime* – epistolika, memuaristika, diaristika – tiek spausdinti, tiek archyviniai dokumentai. Naudingas ir vienas kitas viešo pobūdžio šaltinis – dvaro inventoriūs ar draugijos, kurioje dalyvavo bajoras dvarininkas, veiklą atspindintis dokumentas. Labai svarbi – turint omenyje antrąją dichotomijos „provincijos intelektualai“ sandą – ir to meto mokslinė ir grožinė kūryba. Pirmiausia ta, kuri priskiriama pačių šio tyrimų herojų plunksnai. Tiek rašyta viešumai, tiek – sau. Beletristinė literatūra pastaruoju metu istorijos tyrimuose laikoma „normaliu“ šaltiniu, galinčiu istoriką informuoti tiek apie „realaus“ pasaulio struktūras, tiek padedančiu interpretuoti labai konkretaus žmogaus tikrovę. Juolab kad plačiąja prasme toks tyrimas yra skirtas XIX a. kultūros istorijai bei mentaliniams mechanizmams⁷².

„Bet kurios epochos istorija – tai dar ir tekstų istorija“ – sako kasdienybės istorijos tyrėjai⁷³. Bet ne visi tekstai išliko. Dažniausiai privatus kūrinių pobūdis, labai ribota sklaida ir net jos nebuvimas lėmė ir didelės jų dalies užmarštį ir išnykimą. Funkcionavę tarp šeimynykščių, draugų ir kaimynų, paprastai nebuvo tiražuojami, tad po savininko mirties dažnai tiesiog išnykdavo. Kita vertus, kai kalbama apie XIX a. Lietuvą – tiek politinė situacija, tiek cenzūra, kaip ir bet kuri viešo gyvenimo reguliavimo forma, – skatino ir atoveiksmį. Šiuo atveju – privačios raštijos plėtrą⁷⁴. „Kas tik buvo gyvas, tas rašė (*Co żyło, pisało*)“ – apibendrina Aleksandras Brückneris⁷⁵. Rankraštinis to amžiaus

⁷¹ Žr. L. Jucevičius, *Mokyti žemaičiai*, parengė M. Lukšienė ir V. Raudeliūnas, Vilnius, 1975 [tikrasis kūrinių pavadinimas: „Apie mokytus žemaičius“ (*O uczonych żmudzinach*)]. Taip pat žr. *Provincijos dvaras: XVII–XIX a. istorinis portretas ir taikomoji dailė Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkiniuose* (2002 m. gegužės 15 d. – 2003 m. sausio 5 d. Lietuvos nacionaliniame muziejuje vykusios parodos katalogas), Vilnius, 2005; *Lietuvių dailininkų žodynas*, t. 2: 1795–1918, sud. J. Širkaitė, Vilnius, 2012; R. Butvilaitė, Priedas: Vilniaus universiteto studentai, lankę architektūros paskaitų kursą 1798–1832 metais, *Architektūros studijos Vilniaus universitete 1773–1832 metais*, Vilnius, 2009; Žr. I. Semaskaite, *Dvarai: spindesys ir skurdas. Lietuvos dvarų likimai*, Vilnius, 2008; I. Semaskaite, *Lietuvos dvarai*, t. 1–2, Vilnius, 2009; I. Semaskaite, *Atgimę dvarai*, Vilnius, 2012 ir kt.

⁷² Plačiau apie tai žr. A. Radomski, Sztuka jako źródło do badania historii. Czy historiografia jest sztuką (na przykładzie literatury)?, *Kultura i Historia*, 2001, nr 1, <<http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl>> [žiūrėta 2013 08 30].

⁷³ Е. Вышенкова, С. Малышева, А. Сальникова, Источники по истории российской повседневности и особенности их изучения, Е. Вышенкова, С. Малышева, А. Сальникова, *Культура повседневности провинциального города: Казань и казанцы в XIX–XX веках*, с. 31.

⁷⁴ Plačiau apie tai žr. T. Andriukonis, *Originalieji Antano Baranausko tekstai (1853–1863 m.) – rašymo istorija*. Daktaro disertacija, Vilnius, 2013, p. 44.

⁷⁵ A. Brückner, *Dzieje kultury polskiej*, t. 2, Kraków, 1931, s. 600. Apie tai taip pat žr. T. Andriukonis, min. veik., p. 41.

palikimas – net turint omenyje visus kataklizmus – ne tik bendrus politinius, bet ir labai konkrečius, asmeninius, – vis tiek daugiau nei išpūdingas.

Dėl kai kurių tyrimo gairių

T. Epszteinas kultūrinės aspiracijas puoselėjusių XIX a. Ukrainos bajorų dvarininkų veiklą aptarė pagal konkrečius jų veiklos rūšis. Tai logiška ir tikriausiai vienintelė prieiga tokiam tyrimui – tik taip galima atkurti išsamų šios grupės kultūrinių aspiracijų vaizdą⁷⁶. Tačiau neaptarti liko ne mažiau svarbūs klausimai – pirmiausia pati rezidencija, t. y. vieta, kurioje ta veikla vyko. Neišvengiamai tai veda prie platesnės problemos – kaimo ir miesto santykių, gyvenimo kaime ir mieste privalumų ir trūkumų. Maža to, net ir neatlikus specialių tyrimų į akis krinta dvi labai ryškios bajorų žemvaldžių kategorijos: vieni rašė daugiau sau, t. y. „kalbėjosi tik su savimi“, kiti bendravo – su kaimynais, su intelektualiu elitu centruose, taigi galvojo apie platesnę savo kūrybos sklaidą – tiek verbalinėje, tiek spausdintoje erdvėje. Kitaip tariant, svarbi ir mentalinė atmosfera, lėmusi bendras tos veiklos tendencijas.

Neseniai vokiečių istorikas Clausas Scharfas paskelbė įdomų tyrimą – nagrinėjo poeto, dramaturgo, pirmiausia pagarsėjusio skandalingąja pjese „Bylinėjimasis“ (*Ябедка*), visuomenės veikėjo, o tuo pat metu ir Poltavos gubernijos, Mirgorodo apskrities, Obuchovkos dvaro savininko Vasilijaus Kapnistio (Василий Васильевич Капнист, 1758–1823) biografiją⁷⁷. Priešingai nei kitus tyrėjus C. Scharfą domino ne tiek V. Kapnistio kūryba, ne tiek skandalingoji politinė elgsena, bet pirmiausia jo *gyvenimo modelis*, kurį tyrėjas apibūdino kaip „gyvenimą pagal Horacijų“. V. Kapnistas visame kame idealizavo šį Romos poetą ir į jį orientavosi – ne tik skaitė ir vertė Horacijaus darbus, bet ir „išpažino“ horacišką gyvenimo būdą. Iš karto po vedybų apsigyveno tėvoniniame Obuchovkos dvare – kad kaip ir kadaise Horacijus savo garsiajame dvarelyje prie Tiburo mėgautųsi „kukliu“, bet tikra žmogiška laime paženklintu atsiskyrelišku gyvenimu. Žinoma, svarbią vietą jame užėmė kūryba. Nors greta buvo ir visai realus gyvenimas – derlius ir nederlius, gyvulių kritimas, skolos ir buitinės valstiečių problemos, visa tai V. Kapnistas priėmė kaip duotybę – net ir savo rezidencijos gamtą Obuchovkai skirtoje poemoje aprašo ne tik kaip Dievo duotą idilę, bet ir kaip ūkiniu požiūriu derlingą, todėl naudingą žmonėms⁷⁸. Kartais kaip

⁷⁶ Žr. šio leidinio p. 30–31.

⁷⁷ К. Ш а р ф, Горацианская сельская жизнь и европейский дух в Обуховке: Дворянский интеллигент Василий Капнист в малороссийской провинции, *Дворянство, власть и общество в провинциальной России XVIII века*, ред. О. Глаголева, И. Ширле, Москва, 2012, с. 375–430. V. Kapnistas – kaip asmenybė ir kaip kūrėjas buvo labai populiarus ir Lietuvoje. Žr. S. M o r a v s k i s, *Iš visur po truputį*, t. 1: *Nuo Merkinės iki Kauno. Atsiskyrelio gavenda*, Vilnius, 2009, p. 311–312, 338–339 (51 komentaras).

⁷⁸ К. Ш а р ф, *min. veik.*, p. 427.

ir Horacijus skųsdavosi vienatve, tačiau jeigu tekdavo išvykti iš dvaro, jo ilgėjosi⁷⁹. Obuchovka buvo ta vieta, į kurią visada galėjo sugrįžti. Kitaip tariant, kaip ir daugeliui bajorų dvaras, kaimas visada buvo ir atsitraukimo galimybė. Kaip ir Horacijus iš savo dvarelio prie Tiburo, taip ir V. Kapnistas iš savo Obuchovkos nuolat sekė, kas vyksta ten, už privačios jo erdvės, blaškydamasis tarp lojalumo valdžiai ir opozicijos. Kartais pilietiškumas įgaudavo politinės manifestacijos formą. Bet Obuchovka V. Kapnistui buvo vieta, kurioje jis galėjo suderinti realų gyvenimą ir kūrybą. „Gyvenimas pasirenka sau meną kaip pavyzdį ir skuba jį kopijuoti“ (*Жизнь избирает себе искусство в качестве образца и спешит 'подражать' ему*)⁸⁰ – rašė Jurijus Lotmanas. V. Kapnistas kopijavo Horacijų.

Tačiau šio Obuchovkos šeimininko poeto savistilizacija nebuvo originali. Horaciškas *motto* – *Beatus ille...* (*Epod.* 2), kaip ir dar skambesnis – *Carpe diem...* (*Carm.* I. 11), skelbiantis nusišalinimą nuo įtempto gyvenimo, nuo intrigu, kviečiantis susikurti dvasinės ramybės oazę toli nuo miesto šurmulio, buvo giliai įsišaknijęs Europos kultūroje. Ypač sarmatizmo ideologija paremtoje Lenkijos, o kiek vėliau ir Lietuvos kultūroje⁸¹. To atspindys ir XIX a. pradžioje literatūroje suklestėjęs idilės žanras⁸². Neatsitiktinai tokių kūrinių apstu D. Poškos ir ypač A. Klemento darbuose. Pastarasis, išvargintas miesto, ilgisi provincijos dvarelio ir nuolat jį poetizuoja savo svajonėse⁸³. „Nuovargis miestu“ labai ryškiai jaučiamas ir kiek vėliau rašytoje filomatų aplinkos poeto Anupro Petraškevičiaus kūryboje: „Už ištaigingas sostines, / Kur išlepimas, perteklius ir prabanga, / Kur išlaidavimas vienintelis pripažinimas, / Man kaimo nuošalė vertesnė (*Nad stolice*

⁷⁹ Panašius jausmus, analizuodama Renavo dvaro savininko Antano Rönne dienoraštį, rašytą lankantis Vilniuje 1854, 1857 ir 1858 m., apčiuopė ir Rūta Janonienė. Žr. R. Janonienė, XIX a. žemaičių dvarininko Vilniaus sezonas. Pagal Antano Rönne dienoraštį, *Renavas (Žemaičių praeitis*, t. 9), p. 151.

⁸⁰ Ю. М. Лотман, *Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII–XIX века)*, Санкт-Петербург, 1994, с. 181.

⁸¹ Vien tik minėtasis Horacijaus epodas *Beatus ille...* XVI–XVII a. lenkų ir lietuvių literatūroje sulaukė per trisdešimt perdirbinių. Maža to, bent jau visi XVII a. šio kūrinio vertėjai į lenkų kalbą buvo kilę iš bajorijos. Žr. W. Walicki, Horacjański epod „Beatus ille“ w literaturze staropolskiej (szkic zagadnienia), *Meander*, rok 27, z. 7–8, 1972, s. 329, 342. Tai atspindi ne tik „Sarmatų Horacijaus“ (*Horatius Sarmaticus*) Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus, bet ir Danieliaus Naborovskio, Udalriko Radvilo kūryba. Plačiau apie tai žr. E. Ulčinaitė, A. Jovaiša, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžiai*, Vilnius, 2003, p. 306, 317, 328–336. Plg.: „Laimingas tas, kas be pavydo žemo / Ramiai gyvena savo tėvo žemėj, / Kur žalios pievos ir laukai derlingi, / Kur nepasiekia sąmyšiai triukšmingi“ [...] Aš su jumis šitų laukų ramybėj / Gyvensiu, mūzos, kol užges gyvybė“ (D. Naborovskis, Horacijaus eilėraščio „Beatus ille, qui procul negotiis“ imitacija, *Dainos pasauliui, saulei ir sau: Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija*, sudarė E. Ulčinaitė, vertė A. Bendoriūtė, D. Dilytė, B. Kazlauskas, S. Narbutas, E. Ulčinaitė, Vilnius, 1993, p. 319).

⁸² Plačiau apie tai žr. B. Speičytė, *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje*, Vilnius, 2004, p. 151–238.

⁸³ Vieno ankstyvųjų A. Klemento eilėraščių pavadinimas – „Bandyamas išvažiuoti iš miesto gyventi į kaimą“ (*Usiłowanie pojechać z miasta na wieś na mieszkanie*). Jame ir tokios eilutės: „Geriau atsisėsiu prie kaimiškos lysvės“ (*Lepiej usiądę przy wiejskiej grzędzie*). Cit. pagal: V. Gaigalaitė, min. veik., p. 23.

okazale, / Gdzie miękkość, zbytki, rozkosze, / Gdzie rozrzutność jedna chwałę / Wiejskie ustronie przenoszę)⁸⁴. Šiaip ar taip, kaip ir anksčiau, taip ir pirmojoje XIX a. pusėje ryškiai dominuoja neigiamas miesto įvaizdis ir teigiamas kaimo ir dvaro vertinimas⁸⁵. Akylesni amžininkai netgi pastebi, kad dvarininkai iš esmės vengia miesto (šiuo atveju – Vilniaus), atvykdami ten daugiausia tik tvarkyti teisinių reikalų⁸⁶. Ne tik aukštinami gamtos ir klimato privalumai, ne tik kalbama apie sveikesnę moralinę aurą, bet atsiranda naujų akcentų – kaimas ir dvaras tampa tautos savasties buveine. Bet tai jau ženkliu pasikeitęs politinis valstybės būvis. Horaciškoji ideologija – ne tik gyvenimo provincijoje, gamtos prieglobstyje, idealizacija, bet ir raginimas pasitenkinti mažu, prabangos vengimas, gebėjimas gyventi dėl aukštesnių tikslų, mistifikuotas bičiulystės išaukštinimas, gyvenimo laikinumo ir mirties artumo, meilės ir ištikimybės, gyvenimo prasmės, pagaliau „protingos meilės“ tėvynei mokymas vėl darosi labai aktualus.

Kitai tariant, ir naujoje situacijoje Horacijus moko, *kaip reikia gyventi*. Tuo galima paaiškinti ir „Horacijaus sindromą“ to meto Lietuvoje – tiesiog stulbinantį šio poeto kūrybos vertimų, taigi ir interpretacijų, skaičių⁸⁷. Augo ir horaciško gyvenimo būdo sekėjų gretos. Literatūra ne tik fiksavo ir apibendrino to meto nuomonę, tačiau ir pati darė įtaką tam modeliui. „Horacijaus literatūra“ – daugiau nei bet kuri kita. Kaip tik „per Horacijų“ galima suprasti ne tik to meto literatūros, bet ir mentalinio ir net socialinio gyvenimo procesus. Horacijaus gyvenimo filosofijos įtaka galima aiškinti ir ypatingą kaimo idealizavimą Vilniaus filomatų ir filaretų aplinkoje – ne tik dėl sveikesnio klimato ir gamtos teikiamo estetinio malonumo, bet ir kaip vietą, idealiai tinkančią kūrybiniam darbui: „jeigu užsiėmimai mieste atitraukia nuo literatūrinio darbo, tai kaimas turėtų jam būti draugiškesnis“ (*jeżeli zatrudnienia w mieście odrywają od prac literackich, wieś powinnaby być przyjaźniejszą*)⁸⁸. Priminsiu, kad šio elitinio jaunimo atida Horacijui – gebėjimas skaityti

⁸⁴ O. Pietraszkiewicz, Wioska, *Tygodnik Wileński*, 1817, nr 78, s. 397.

⁸⁵ Plačiau apie miesto ir kaimo priešpriešą XVIII a. žr. J. Michalski, Warszawa, czyli O antystołecznych nastrojach w czasach Stanisława Augusta, *Warszawa XVIII wieku*, z. 1, Warszawa, 1972, s. 9–78.

⁸⁶ 1828 m. kovo 13 d. J. Sniadeckio laiškas iš Vilniaus M. Dzieduszyckai-Morskai į Zažecę, Krokuvos Jogailaičių universiteto Rankraščių skyrius (toliau – JU RS), Rps BJ 7788 III, k. 76r.

⁸⁷ Plačiau apie tai žr. R. Griškaitė, ‘Horacijaus sindromas’ XIX amžiaus pradžios Lietuvoje: meilė literatūrai ar giliai suvoktas patriotizmas?, *Literatūra*, Nr. 44 (1), 2002: *XVIII–XIX a. lietuvių literatūra*, p. 50–69. Būti Horacijaus vertėju reiškė pačią aukščiausią literatūrinio darbo kokybę ir netgi buvo vizitinė literato kortelė. Norėjęsi paminėti pikantišką faktą – J. Ježovskis Filomatų ir filaretų procese buvo vienintelis asmuo – be to, lyderis, Filomatų draugijos prezidentas, kuris į laisvę buvo paleistas be jokio laidavimo, nes buvo „Horacijaus odžių vertėjas“. Žr. A. Czartoryski i J. Twardowski, *Korespondencja 1822–24*, oprac. J. Ogończyk, *Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego*, 1900, t. 26, s. 409–411.

⁸⁸ 1818 m. rugpjūčio 18 d. A. Petraškevičiaus laiškas iš Ščiutino J. Ježovskiui į (Kurilovką?), *Archiwum Filomatów*, cz. 1: *Korespondencja 1815–1823*, t. 2: *1815–1820*, wyd. J. Czubek, Kraków, 1913, s. 57. „Kaimo užuovėjos“ kaip intelektinei veiklai idealios vietos ilgesys dar labiau sustiprėja tremtyje. Žr. 1829 m. birželio

ir jo poezijos raidę, ir dvasią – daugiau nei įspūdinga. Čia vertėtų paminėti ne tik Romos poeto gerbėjus, bet ir vertėjus, pirmiausia Juozapą Ježovskį ar minėtąjį Stšalos dvaro savininką J. Korsaką⁸⁹. Padėtis keičiasi tik po 1830–1831 m. sukilimo, kai to meto spaudoje jau matomas noras visuomeninio svorio centrą iš dvaro perkelti į miestą – ypač tai ryšku vadinamojoje egzodo literatūroje⁹⁰. Tačiau buvusiose LDK žemėse nuomonių kaita šiuo klausimu dar nėra tokia ženkli. O Horacijaus populiarumas – pirmiausia turiu omenyje naujus jo kūrybos vertimus – anaipol nemažta. Kritiniais šalies gyvenimo momentais šis Romos poetas visada tapdavo labiausiai skaitomu ir interpretuojamu senovės autoriumi. Todėl nauja susidomėjimo Horacijumi mada fiksuojama kaip tik po sukilimo, 1835-aisiais⁹¹.

Tarsi papildydamas naujųjų Horacijaus interpretuotojų mintis gyvenimo kaime privalumus nuolat akcentuoja ir naujas vardas literatūroje – Juozapas Ignacijus Kraševskis. Kaimo ir miesto tema bene ryškiausiai gvildinama dviejuose autobiografiniuose kūriniuose – 1839 m. pasirodžiusioje apysakoje „Poetas ir pasaulis“ (*Poeta i świat*) ir jau brandesniame amžiuje parašytame kūrinyje „Nepažįstamojo prisiminimai“ (*Pamiętniki nieznanjomego*; pirma laida – 1846, antra – 1854 m.). Apysakos „Poetas ir pasaulis“ herojus Gustavas miesto tiesiog „nekenčia“ (*miast niecierpiat*) – jam atgrasus „ankštumas, triukšmas, sunki atmosfera, savimylės žmonės, moterys be gėdos jausmo, dar prieš jaunystę susenę vaikai, nesubrendę, bet jau moraliai puolęs jaunimas, t. y. visokeriopas sugedimas – pradedant kūnu ir baigiant siela“⁹². Poetui mieste tiesiog sunku – „nes miestas visada yra prekybos visu kuo sostinė, jame gęsta visi jausmai, karaliauja egoizmas“⁹³.

Ta pati nata ir apysakoje „Nepažįstamojo prisiminimai“ – gal tik mažiau jaunatviško maksimalizmo:

28 d. A. Petraškevičiaus laiškas šeimai (adresato vieta nenurodyta), *Archiwum filomatów. Listy z zesłania*, t. 1: *Krąg Onufriego Pietraszkiewicza i Cypriana Daszkiewicza*, zebrał, opracował i wstępami opatrzyl Z. Sudolski, przy współpracy M. Grzebień, Warszawa, 1997, s. 83. Filomatų ir filaretų korespondencijoje greta žodžio „kaimas“ labai dažnai vartojamas ir „provincijos“ įvardas.

⁸⁹ J. Jeżowski, *Horacyusza ody celniejsze, stosownie do użytku szkół objaśnione*, t. 1–2, Wilno, 1823; J. Jeżowski, *Dodatek do Horacyusza ód celniejszych*, Wilno, 1824; [J. Korsak], *Poezje Juliana Korsaka*, St. Petersburg, 1830; [J. Korsak], *Poezje Juliana Korsaka*, Poznań, 1833 (vardijamos tik stambesnės publikacijos).

⁹⁰ Plačiau apie tai žr. R. Czepulis-Rastenis, *Wieś i miasto w oczach inteligenta*, *Kwartalnik Historyczny*, 1987, nr 3, s. 66–75.

⁹¹ T. Narbutt, *Horacyusza ody wszystkie wierszem polskim przełożone*, t. 1–2, Wilno, 1835; A. Mozyński, *Wiersz Horacyusza Flakka 'O sztuce rymotwórczej'*, Wilno, 1835; A. S. Krasinski, *'Sztuka rymotwórcza' Horacego*, Wilno, 1835. Plačiau apie tai žr. R. Griškaitė, *'Horacijaus sindromas' XIX amžiaus pradžios Lietuvoje: meilė literatūrai ar giliai suvoktas patriotizmas?*, p. 51.

⁹² J. I. Kraszewski, *Poeta i świat*, Poznań, 1839, s. 110–111.

⁹³ Ten pat, p. 41.

Mieste bendraudamas žmogus vystosi išoriškai, mokomas geriau bendrauti su žmonėmis. Kaime jis yra santykiyje su savimi ir su savo siela [*na wsi jest w stosunku z sobą i duszą swoją*]. Iš čia dideli miesto ir kaimo gyventojų skirtumai. Bet kuris vadinamasis laukinis turi savyje daugiau poezijos nei pusiau civilizuotas miesčionis. Norėčiau gyventi kaime. Miestas turi žmoguje pamažu sunaikinti visus tauresnius jausmus. Jis įpratina užsidaryti savyje, pripratina prie begėdystės, prie abejingumo viskam⁹⁴.

Ir žinoma, J. I. Kraševskio idealas – kaimas:

Gustavas sėdėjo kaime su knygomis – nuo tada, kai tapęs turtingu galėjo turėti bent jau ganėtinai to peno dvasiai, kurio neturtingieji turi prašinėti kaip elgetos. Jis jautė, kad gali išsi-versti be žmonių, bendraudamas tik su knygomis ir gamta⁹⁵.

Tuo metu, kai buvo rašomi šie kūriniai, J. I. Kraševskis dar nebuvo „žmogus kelyje“ – visomis išgalėmis stengėsi įsikurti kaime, dvare, tame idiliškame Gustavo susikurtame pasaulyje. Tokiame dvare „pats suformuotas“ – turiu omenyje nepaprastą intelektinę J. I. Kraševskio vaikystės ir jaunystės laikų Romanuvo dvaro (Palenkės vaivadija), kadaise Sapiegų, o tada jau jo senelių Malskių rezidencijos aurą – pats sau ir savo šeimai tokios vietos nesugebėjo sukurti niekada. Nors kūrė, ir ne kartą. Tačiau tapo kaip tik tokio gustaviško gyvenimo idėjos skleidėju. Faktas taip pat įsimintinas, nes J. I. Kraševskis „per savo literatūrą“ turėjo ne menkesnį poveikį nei Horacijus – tik gerokai trumpesnėje laiko ir gerokai siauresnėje geografinėje erdvėje⁹⁶.

J. I. Kraševskis minčių sėmėsi tiek iš realių potyrių, tiek iš lektūros. Iš Horacijaus taip pat. Paradoksalu, bet XIX a. pirmoje pusėje rašyti tekstai – tiek spausdinti, tiek egodokumentiniai – daugiau mirga citatomis iš Horacijaus, bet ne iš gerokai laiko atžvilgiu artimesnio kito gyvenimo provincijoje „išpažinėjo“ – Jean-Jacques'o Rousseau. Horacijaus reikšmė XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Europos, taip pat ir Lietuvos, kultūriniame ir socialiniame gyvenime – milžiniška. Literatūros istorikai, kurie daug nuveikė, kad pagristų šį Horacijaus renesansą, atsakymą rado jo lyrinio pasaulio esencijoje – didelėje įtampoje tarp politikos ir asmeninio gyvenimo, tarp principinių stoicizmo ir epikūrizmo iššūkių⁹⁷. Minėjau, kad buvusios Lenkijos ir Lietuvos valstybės žemėse ypač suaktualinti

⁹⁴ J. I. K r a s z e w s k i, *Pamiętniki nieznanjomego*, wydanie drugie, poprawne i przerobione przez Autora, t. 1, Wilno, 1854, s. 207–208.

⁹⁵ Ten pat, p. 149.

⁹⁶ Tikriausiai neatsitiktinai kaip tik J. I. Kraševskio kūrinį „Poetas ir pasaulis“ į prancūzų kalbą nutarė iš-versti vienas žymiausių to meto aristokratų intelektualų A. Pšezdzeckis. Plačiau apie tai žr. J a n z e Ś l i w i n a [A. H. K i r k o r], Aleksander hrabia Przezdziecki, Doktor filozofii, *Na Dziś*, 1872, s. 423.

⁹⁷ K. III a p f, min. veik., p. 409.

pilietiniai ir patriotiniai Horacijaus gyvenimo ir kūrybos akcentai⁹⁸. Tačiau ne tik tai. Horacijus buvo skaitomas *kaip visuma*. Tai bene geriausiai rodo T. Narbuto – vieno iš šio poeto kūrybos vertėjų, dvarininko ir „*quasi* lietuvių tautos istoriko“ (taip ironiškai pats save apibūdino viename itin siauram ratui skirtų tekstų)⁹⁹ pavyzdys. Šiaurių dvaro atsiskyrėlį traukė ne tik pilietiniai Horacijaus odžių motyvai, bet ir kitos, vadinamosios amžinosios vertybės. T. Narbutas, kaip ir prieš tai J. Ježovskis, neslėpė, kad jam artimas ir pats Horacijaus gyvenimo būdas. „Galima būti visur laimingam – tiek kare, tiek namuose, net ir tremtyje, kaip Teukrui, jeigu moki apsiriboti mažu“ – rašė T. Narbutas pratarmėje-anotacijoje odei *Laudabunt alii...* (*Carm.* I. 7)¹⁰⁰. „Dainiaus žodžiai iš jo lūpų plaukia, girdisi jo būsimos didybės atgarsiai, tačiau ne didybės, kuri heroizmu paremta – gojai, lankos, gebenės pavėsis, lyra, dūdelė yra jo šlovės viršūnės“ – taip svarstė apie pirmąją šio poeto lyrikos rinkinio odę – *Maecenas atavis...* (*Carm.* I. 1)¹⁰¹. Tokią šlovę rinkosi ir T. Narbutas, miesto priešininkas ir gyvenimo kaime išpažinėjas. Kaip tik tokio gyvenimo kaime idealizavimu ir nuolatiniu kvietimu grįžti į jį persunkta šio istoriko ir Horacijaus vertėjo korespondencija su „miesto žmonėmis“ – A. Renjė ir A. H. Kirkoru. Štai vienas tokių raginimų:

 Mesk tą nepakenčiamą miestą – jo nuosmukis jau čia pat, jame gyvenama taip lengvabūdiškai, taip skubama – ir atvažiuok pas mus, į kaimą. Suprantama, čia gyvenamas vienodas ir ne toks linksmas, bet čia žmogus gyvena sau ir namiškiams ir, nors palengva, bet daugiau pasisemia šviesos¹⁰².

Nenuostabu, kad ant T. Narbuto rašomojo stalo Šiaurių dvare stovėjo Horacijaus biustas.

Taigi horacišką gyvenimo būdą perėmė ne tik V. Kapnistas. Apstu ir daugiau, taip pat ir lietuviškų pavyzdžių. Greta T. Narbuto bene ryškiausias – klasikiniu tapęs *tokio* dvarininko intelektualo tipažas – Ustronės (Paverknių) dvaro savininkas S. Moravskis, pats savo tekstus pasirašinęs tik „Atsiskyrėlio“ (*Pustelnik*) arba „Ustronės Atsiskyrėlio“ (*Pustelnik z Ustronia*) vardais. Tokia pat sąmoninga ir net dar stipriau išreikšta atskirtis

⁹⁸ Plačiau apie tai žr. R. Griškaitė, 'Horacijaus sindromas' XIX amžiaus pradžios Lietuvoje: meilė literatūrai ar giliai suvoktas patriotizmas?, p. 64–67.

⁹⁹ *Album Donata Reykowskiego*, Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie, sygn. 301, k. 37r (1853 m. rugpjūčio 14 d. įrašas).

¹⁰⁰ T. Narbut, *Horacego ody wszystkie...*, t. 1, s. 20 („Do Manacyusza Planka“).

¹⁰¹ Ten pat, p. 9 („Do Mecenasas“).

¹⁰² 1845 m. sausio 28 d. T. Narbuto laiškas iš Šiaurių A. Renjė į Vilnių, cit. pagal: R. Griškaitė, Simono Daukanto ir Teodoro Narbuto epistolinis dialogas, *Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas*, Vilnius, 1996, p. 73–74.

nuo miesto gyvenimo – žinoma, visada su galimybe trumpam pasitraukti ir su galimybe grįžti. Ta pati gyvenimo kaime idilė, tas pats kūrybos ir dvaro kasdienybės derinys, netgi noras dalyvauti pasaulio įvykiuose¹⁰³. Rašymas tarsi tik sau, bet ir ne visai tik sau – nes yra ir noras palikti savo gyvenimo liudijimą. A. Moravskis irgi sukuria „savo Obuchovką“ – kūrinį „Ustronė“. Ir Horacijaus S. Moravskio kūryboje labai daug. Dažniausiai cituojamos – garsioji poema-laiškas „Apie poezijos meną“ (*De arte poetica*) ir odė *Delicta maiorum...* (*Carm.* III. 6). Bet ypač mėgstamas šis odės *Laudabunt alii...* (*Carm.* I. 7) sandas: „Šiandien vynu nuplaukite rūpesčius, / o rytoj plauksim į jūras plačiasias! (lot.)“¹⁰⁴. Tas džiaugimasis dabartimi – tiek, kiek leido įgimta mizantropija, – ir visišką nesirūpinimą ateitimi (turiu omenyje materialiuosius dalykus) – labai ryškus šio dvarininko, literato ir medicinos daktaro (kaip visada, pastarasis sandas – paskutinis) biografijoje.

Bet greta matome ir S. Moravskio beveik vienmečio poeto ir vertėjo Aleksandro Karlovičiaus (Jono Karlovičiaus tėvo) kaimo idilę – puikus paties rankomis sukurtas Bratomiro dvaras – ne tik „brolybės“ ir „taikos“, bet ir nuostabus gamtos prieglobstis, tapęs nuolatiniu įkvėpimu jo savininko kūrybai. Panašiai galima svarstyti ir apie nuoseklų Horacijaus sekėją, Stšalos dvaro šeimininką J. Korsaką, ir apie Juršiškių savininką istoriką ir vertėją J. Narbutą, ir apie Parodūnio šeimininką poetą K. Turskį. Visų jų susikurtą kaimo idilę – kaip pagrindą jų kūrybai – fiksuoja ir literatūrinis palikimas, ir egodokumentika. Atskira tema būtų horacišką gyvenimą vertinusios ir intelektualinių aspiracijų turėjusios moterys. Paminėsiu tris – S. Sniadeckytę-Balinskienę, K. Narbutaitę-Jurevičienę ir A. Pliaterytę-Tiškevičienę. Pirmąją vardiju su išlyga, nes ši intelektualė moteris – kaip ir dauguma „kaimo literatų“ situoktinių – perėmusi ir didžiąją ūkinių darbų našta, sudarė savo vyrui sąlygas kūrybai, tačiau savo kūrybinio talento taip ir neišplėtojo (dar vienas tokios moters, tik šį kartą ne moters literatės pavyzdys – T. Narbuto žmona Kristina Sadauskaitė-Narbutienė)¹⁰⁵. Visi minėtieji intelektualai prioritetą atidavė kaimui, ir tik vienetai pasirinko miestą. Iš pastarųjų būtų galima įvardyti vos porą. Tai Vilniaus gubernijos, Trakų apskrities dvarininkas literatas Valerijonas Tomaševskis, kuris, nors ir žemvaldys, mažą to, dvare pradėjęs savo literatūrinę karjerą, galop įsikūrė Vilniuje¹⁰⁶. Ir buvęs filaretas,

¹⁰³ Žr. Z. Medišauskienė, Moralinio pasaulio riteris: keletas Stanislovo Moravskio pasaulėžiūros bruožų, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2001. I, p. 115–134.

¹⁰⁴ Plačiau apie tai žr. S. Moravskis, *Iš visur po truputį*, t. 1: *Nuo Merkinės iki Kauno. Atsiskyrelio gavenda*, p. 353, 470 (10 komentarai), 520 (51 komentarai).

¹⁰⁵ Čia vertėtų pacituoti taiklų M. Janovskio pastebėjimą apie to meto „protinio elito“ vedybas. Jos esą buvusios „kaip ir kitose epochose“ – „mylėdavo romantiškai, o vesdavo praktiškai“. Žr. M. Janovskis, *min. veik.*, p. 209.

¹⁰⁶ W. Korotyński, Walerjan Tomaszewicz (Wspomnienie pośmiertne), *Po ziarnie: zbiorek pamiątkowy*, wydany przez J. Prusinowskiego i M. Krupowicza, Wilno, 1861, s. 283.

literatas, ne vieno vadovėlio autorius, pedagogas Antanas Kaminskis, nors ir paveldėjęs gimtąjį Račiūnų dvarą Vilniaus gubernijoje, Ašmenos apskrityje, „negalėdamas dviem ponams tarnauti“, t. y. literatūrai ir ūkiui, pasirinko Vilnių¹⁰⁷. Iš dalies miesto žmogumi buvo tapęs ir E. Tiškevičius. Sakau „iš dalies“, nes svarbiausi šio mokslininko ir literato darbai buvo parašyti ne mieste, bet dvaruose – Lahoiske, Slobodkoje (Minsko gubernija, Barysavo apskritis) ir Biržuose (Vilniaus gubernija, nuo 1843 m. – Kauno gubernija, Panevėžio apskritis)¹⁰⁸.

Mažiau žinome apie šio savito socialinio segmento žmonių tarpusavio bendravimą. Nors tokio bičiuliavimosi pavyzdžių ne tiek ir mažai. Archyviniai duomenys rodo buvus glaudžių ryšių tarp J. Narbuto, T. Narbuto, A. Karlovičiaus, K. Turskio ir K. Narbutaitės-Jurevičienės. Dokumentiškai fiksuotas ir J. Korsako bei dailininko ir Didžiosios bei Mažosios Slepiankos dvarų (Minsko gubernija, Minsko apskritis) savininko Valentino Vankavičiaus bendravimas. Jau beveik chrestomatine tapo ne kartą minėto literato, Dzeviatnios dvaro savininko I. Chodzko ir Horodzilovo dvaro (Vilniaus gubernija, Ašmenos apskritis) šeimininkės, poetės, romanistės ir dramaturgės Gabrielės Giunterytės-Puzinienės draugystė. Unikali ir šbravcų dvasia nuspalvinta dviejų dvarininkų literatų K. F. Vagnerio ir M. Balinskio bičiulystė, juolab kad kaimynai nuolat susirašinėjo eiliuotais laiškais. Toks intelektualinio bendravimo būdas buvo ne toks jau ir retas – jį „kultivavo“ ir kiti tokiam literatūriniam žaidimui neabejingi dvarininkai. Taip susirašinėjo Vilniaus gubernijos (nuo 1843 m. – Kauno gubernijos), Raseinių apskrities dvarininkas Juozapas Bilevičius ir minėtasis Dembinos dvaro (Vilniaus gubernija, Trakų apskritis) savininkas M. J. Römeris¹⁰⁹. Tokiu pat būdu su savo kaimynais bendravo ir vienas populiariausių to meto poetų, memuaristas, vertėjas, kolekcininkas, skulptorius, labai glaudžiai su Vilniaus kultūrine aplinka susijęs (kaip tik čia buvo išspausdinta svarbiausia jo kūryba), Kijevo gubernijos, Radomo apskrities, Korostyšivo dvaro savininkas Gustavas Olizaras. Šiaip ar taip, plačiau žinomi ir chrestomatiniiais tapę D. Poškos ir nuo Bardžių ne per toliausio Žemgalos dvaro (Vilniaus gubernija, Raseinių apskritis) Leono Uvainio intelektualiniai ryšiai. Vienišiaus dvaro literato S. Moravskio atvejis gana retas, nors kaip ir į daug ką šio asmens biografijoje, taip ir į jo vienetą reikia žiūrėti su išlyga – turiu omenyje kad ir

¹⁰⁷ Dr. Szeliga [J. B i e l i ņ s k i], Antoni Odrowąż Kamiński, *Kłosy*, 1886, nr 1075, s. 76.

¹⁰⁸ Patys pirmieji E. Tiškevičiaus darbai, tarp jų ir žymusis archeologijos veikalas (žr. E. Tyszkiewicz, *Obrazy domowego pożycia na Litwie: Pan Choroszcza*, Wilno, 1842; E. Tyszkiewicz, *Rzut oka na źródła archeologii krajowej, czyli Opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w Zachodnich guberniach Cesarstwa Rosyjskiego*, Wilno, 1842) taip pat buvo parašyti dvare, „ramiame kaimelyje“ (*wśród spokojnej wioski*). Žr. 1842 m. birželio 11 d. E. Tiškevičiaus laiškas iš Minsko J. Zavadzkiui į Vilnių, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 7, b. 464, l. 175r; 1842 m. rugpjūčio 9 ir 1843 m. vasario 5 d. E. Tiškevičiaus laišakai iš Slobodkos J. I. Kraševskui į Gorodoką, JU RS, Rps BJ 6458, k. 266r–268r.

¹⁰⁹ Už nurodą į šį faktą esu dėkinga kolegei T. Bairaškauskaitei.

faktą apie bičiuliavimąsi su Darsūniškio „intelektualu“ Ignacijumi Lukoševičiumi. Šiaip ar taip, akivaizdu, kad intelektines aspiracijas puoselėję provincijos bajorai dažniausiai laikėsi drauge. Tam įrodymas – ir to meto publicistika bei beletristika. Literatūroje susiformuoja netgi savitas personažas – vadinamasis kaimo literatas:

Tačiau tikrai juokingi buvo tie kaimo literatai – žmonės, kurie savyje jautė kažkokį nerimą ir talento nuojautą [*ludzie którzy czuli w sobie jakąś niespokojność i przecucie talentu*], kurie nieko nedirbdami turėjo pretenzijų į mokslą, į poeziją, į sąmojų, nors neturėjo nieko – išskyrus šiokią tokią atmintį ir daug pasipūtimo¹¹⁰.

Šis veikėjas dažniausiai komiškas, tačiau kartu ir rodantis, kad šių žmonių egzistavimas visuomenėje buvo matomas. Iš dalies tai sako ir pats J. I. Kraševskis: „Reikia juk žinoti, kad taip, kaip kaime yra teisėjas, kamarninkas, apskrities gydytojas, taip paprastai būna ir poetas, sąmojo meistras, apskrities literatas – figūra, kuris lyžtelėjo knygų ir mokslo“¹¹¹. Žinoma, I. J. Kraševskis sarkastiškas – kaip ir visada, kai mato dirbtinumą ir pozą. Bet labai svarbi nuoroda į patį faktą. E. Tiškevičius taip pat fiksuoja šią provincijos žmonių „parapijos poetų“, kategoriją¹¹². Kartais ir jis šių ekscentriškų žmonių atžvilgiu labai ironiškas. Bet ne visada. Nes iš dalies, bent kurį laiką, panašiai kaip ir J. I. Kraševskis, jiems ir pats priklausė:

Buvo ir kitokių kaimynų. Šie baigę mokslus tolimuose universitetuose užsidarė kaime – pasišventę pažangai ir idėjoms, kurių dėka pasaulis turėtų naujai atgimti ir žmoniją padaryti laiminga. Bet šių žmonių dideli planai nebuvo ištirti¹¹³.

I. Chodzka ir M. Balinskis savo kūryboje nueis toliau – konstatuos, kad tokių dvaro literatų ir mąstytojų ne tik būta, bet jie savaip telkėsi, palaikė nuolatinis kaimyninius-literatūrinius ryšius. Turiu omenyje du puikius beveik tuo pat metu parašytus ir išspausdintus kūrinius, kurių vienas priskirtinas grožinės literatūros, kitas – publicistikos žanrui, tačiau abu turi daug ryškių autobiografinių momentų¹¹⁴. Abu tekstai – ir tai taip pat svarbu, – rašyti dvare – Deviatnioje ir Jašiūnuose. I. Chodzkos kūrinio centre – literatūrinė aura paženklintas kadaise Ašmenos stalininkui Ignacijui Chomińskui priklausęs dvaras.

¹¹⁰ J. I. Kraszewski, *Poeta i świat*, s. 150.

¹¹¹ Ten pat, p. 151.

¹¹² E. Tysskiewicz, *Obrazy domowego pożycia na Litwie: Druga żona*, Wilno, 1844, s. 64.

¹¹³ E. Tysskiewicz, *Horodyszcze, Obrazy domowego pożycia na Litwie*, Warszawa, 1865, s. 138.

¹¹⁴ I. Chodzko, min. veik.; [M. Balińskij], *Listy znad brzegów Krozenty (I–XI, XIII–XIX)*, *Gazeta Warszawska*, 1856, nr 199 – 1860, nr 284. Laiškų XII ir XX likimas nežinomas, laiškas XXI liko rankraštyje ir buvo paskelbtas 1995 m. Žr. R. Narunieć, min. veik., p. 213–224.

I. Chodzko su jam būdingu plunksnos subtilumu perteikti provincijos literatų – stalininko, vaivados ir vaiskio – pašnekesiai literatūros ir filosofijos klausimais legendinėje dvaro liepų altanoje, vadinamajame „liepų kabinete“ (*lipowy gabinet*) – vienas išpūdingiausių literatūrinės bajorijos konversacijos pavyzdžių. Rašytojas perbėga ir visą intelektualinę šio dvaro istoriją, teigdamas, kad pirmųjų jo šeimininkų dvasia niekur nedingo – čia ir toliau buvo skaitoma, rašoma, verčiama, diskutuojama, čia ir toliau rinkosi kaimo keistuoliai literatai – bėgo amžiai, keitėsi papročiai, bet altanos paskirtis liko ta pati. Senelį pakeitė vaikai, o aistra poezijai – „tarsi pati altana ją būtų įkvėpusi“¹¹⁵ – užvaldė ir jį:

Vaiskio vaikai buvo jaunas žmogus, kuris baigęs mokslus Vilniaus universitete, tik ką mirus tėvams, įsikūrė tuose namuose – laisvas, nevaržomas, nepriklausomas. Pradėjo ūkininkauti – iš būtinybės, iš prievartos net, bet visai ne iš pomėgio, nes jį labiau lenkė prie literatūros, prie poezijos, negu prie plūgo¹¹⁶.

Kitaip tariant, I. Chodzka ne tik kuria labai gyvą šių specifinių žmonių paveikslą, bet ir įvesdina į jų draugiją, netgi suteikia galimybę „dalyvauti“ jų pokalbiuose. Dar daugiau tokių progų duoda garsusis I. Chodzko bičiulis ir kolegos Vilniaus laikinojoje archeologijos komisijoje (toliau – VLAK) M. Balinsko kūrinyse „Laiškai nuo Kražantės krantų“ (*Listy znad brzegów Krożenty*). Apie šią literatūrinę korespondenciją rašyta daug – apie atsiradimo aplinkybes, tematiką, pirmiausia apie joje nagrinėtas svarbias to meto Lietuvos literatūros ir istoriografijos problemas, net apie kalbą ir stilių¹¹⁷. Tačiau mažai kreipta dėmesio į tai, kad visi šie tariamo literatūrinio salono, vadinamojo triumvirato – „artimiausiųjų kaimynų ir senų universiteto kolegų“ Blažiejaus Milkanto, pono Bartošo Cemenžickio ir pono Uveinio – pašnekesiai vyksta ne Vilniaus ar Varšuvos literatūriniam salone, o „gilioje“ provincijoje – „Kražių parapijoje, Raseinių apskrityje, senojoje Žemaičių Kunigaikštystėje“¹¹⁸. Šis triumviratas – ne tik vietos dvarininkai, bet ir „parapijos literatai“ (*literaci parafialni*)¹¹⁹. Žinoma, daugiausia ir diskutuojama apie „parapijos literatus“ – T. Narbutą, V. Sirokomlę, K. Praniauskaitę, Ievą Vendorfaitę-Felinskiene. Diskutuojama rodant erudiciją ir apsiskaitymą, žinoma, cituojant Horacijų. Akivaizdu, kad tai M. Balinsko literatūrinė fikcija, bet su realiu, iš aplinkos paimtu siužetu. Jau pirmajame laiške jo autorius apčiuopia ir vieną pagrindinių „parapijos literato“ genezės priežasčių – „kaltas“ galėjo būti ir universitetas. Nors dvarininkas diena iš dienos ūkininkauja ir verslauja („esu beveik prasčiokas, nes prižiūriu ūkio darbus savo kaimelyje, o

¹¹⁵ I. Chodzko, min. veik., p. 126.

¹¹⁶ Ten pat, p. 137.

¹¹⁷ Žr. R. Naruniec, min. veik.; R. Griškaitė, *Mykolas Balinskas: kova dėl istorijos?*

¹¹⁸ [M. Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List I), *Gazeta Warszawska*, 1856, nr 203, s. 5.

¹¹⁹ [M. Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List XVIII), ten pat, 1860, Nr. 279, p. 1.

kartu ir šioki toki versliuką su Kaunu naudingai plėtoju⁶⁶), bet nuolat jaučia ir intelektualinės veiklos poreikį („Bet mėgstu ir skaityti, ne iš prigimties žingeidus, pripratau prie to universitete. Netgi pradėjau savo memuarus rašyti!!!“)¹²⁰.

M. Balinskis ironizuoja, daug ką net hiperbolizuoja, bet kaip ir I. Chodzka patį reiškinį fiksuoja. Netrukus dalis šių dvarininkų apie savo intelektualines aspiracijas paskelbs ir labai viešai, pareikšdami norą burtis apie Vilniaus senienų muziejų ir VLAK. Kitaip, nei centrinėse Rusijos imperijos gubernijose, į jau anksčiau įsteigtus statistikos komitetus dauguma vadinamųjų provincijos intelektualų žiūrės atsargiai. Bet muziejumi ir komisija patikės – šioms institucijoms vadovaus jų aplinkos ir jų rato žmonės.

Apibendrinimas

Intelektines aspiracijas puoselėję kilminiai bajorai žemvaldžiai, vadinamieji provincijos intelektualai, buvo negausus, bet vis dėlto visuomenėje matomas socialinis sluoksnis. Nėra iki galo aišku – ir tikriausiai niekada nebus rastas vienareikšmiškas atsakymas, kas lėmė tokio specifinio segmento atsiradimą ir augimą – bendras kultūros demokratizavimo procesas, didžiulį pagreitį įgavusi spaudos ir skaitymo kultūros plėtra, edukacija, pagaliau šeimos aplinka, svetimų pavyzdžių mėgdžiojimas ar apskritai tradicija ir net prestižas dvaruose užsiimti ne tik ūkiu, bet ir prasmingai leisti laisvalaikį. Pagaliau kiek tai buvo asmeninių bajorijos intelektualinių ambicijų savirealizacija, o kiek kompensacija už visuomenėje prarastas pozicijas. Akivaizdu tik, kad buvusiose LDK žemėse didelį poveikį tokioms bajorų žemvaldžių aspiracijoms turėjo ir Vilniaus universitetas – dauguma šio savito socialinio segmento narių buvo vienaip ar kitaip susiję su šia mokslo ir švietimo institucija. Vadinamųjų provincijos intelektualų skaičiaus augimą lėmė ir universiteto uždarymas – dauguma buvusių studentų ir profesorių „nusėdo“ dvaruose ir dvareliuose. Vis dėlto tyrėjai sutaria, kad gilintis į intelektualines bajorų dvarininkų aspiracijas – tai visada analizuoti gana siaurą ir visai bajorijai nebūdingą reiškinį.

Vadinamąsias intelektualines salas provincijoje paprastai sukurdavo viena ryški – ne tik kūrybinio talentu, bet ir socialiniu svoriu asmenybė (svarbų vaidmenį čia atliko ir „biografija“, pavyzdžiui, priklausymas legenda paženklintai filomatų ir filaretų aplinkai), todėl intelektualinės veiklos sklaidos mastas negalėjo būti didelis – kaip negausus buvo ir pats provincijos intelektualinis elitai. Štai XIX a. 5-ajame deš. Barysavo apskrityje buvo vos dvi tokios kultūrinės salos – Slizenių valdomame Mstiže ir Tiškevičių valdomame Lahoiske. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad pagrindą pastarajam intelektualiam centrui davė moteris – K. ir E. Tiškevičių motina A. Pliaterytė-Tiškevičienė. Kita vertus, kultūrinės

¹²⁰ [M. B a l i ņ s k i], „Listy znad brzegów Krozenty“ (List I), ten pat, 1856, Nr. 203, p. 5.

sklaidos poveikis daug priklausė ir nuo kuriančios asmenybės ambicijų viešinti savo literatūrinę, mokslinę kūrybą ar kitą intelektualinę veiklą. Ypač jeigu tai buvo talentu apdovanoti asmenys. Apskritai amžiaus viduryje vis ryškėja tendencija „mažinti“ bajorų dvarininkų kūrybinių aspiracijų privatumą ir didinti „visuomeniškumą“¹²¹. Tačiau visada bus svarbus ne tiek sklaidos, kiek pats intelektualinio darbo dvaruose faktas. Tokių talentu apdovantų žmonių ir jų buvimu paženklintų vietų paskirtis buvo skleisti aplink save ramybę, meilę ir mokslą (*Ludzie obdarzeni talentem przeznaczeni są, aby rozlewali pokój, miłość i naukę po świecie: miejsca niektóre przeznaczeni być się zdają, aby uspakajały, rzewniły i miłością powszechną upajały serca ludzkie*)¹²².

Taigi intelektualinės bajorų žemvaldžių aspiracijos buvo ir labai individualus dalykas – kaip individuali yra ir pati kūryba, apskritai intelektualinis darbas. Materialinė gerovė, laisvalaikio perteklius kultūrinei veiklai buvo svarbus veiksnys ir lengvino prieigą prie intelektualinio darbo, bet anaiptol nebuvo pagrindinė prielaida¹²³. Tai iš dalies diktuoja ir šio socialinio segmento tyrimų kryptį – prieiga visada labai savita, su ypatingu dėmesiu tiriamojo biografijai. Kitaip tariant, visada tai labai *suasmeninta* istorija. Šiaip ar taip, Lietuvoje intelektualines aspiracijas puoselėjusių XIX a. pirmos pusės žemvaldžių bajorų – tiek vyrų, tiek moterų – socialinis segmentas iki šiol nebuvo specialiai tirtas. Istoriografiniai tyrimai negausūs ir dažniausiai vykdyti tik vadinamosios dvarų kultūros arba vieno ar kito kūrėjo biografijos plotmėje. Tuo tarpu net ir paviršutiniška šaltinių analizė rodo, kad intelektualinės dvarininkų aspiracijos iš esmės apėmė *visas* kultūrinio ir net mokslinio gyvenimo sritis. Maža to, ši grupė puoselėjo tik jai būdingą gyvenimo būdą, turėjo savitą savistilizaciją, parentą vadinamąją Horacijaus ideologiją. Romos poetas šio krašto bajorijai siūlė kompromisinį gyvenimo modelį, kurį taikant buvo galima derinti intelektualines ir pilietines aspiracijas. Svarbūs ir dar keli akcentai. Šio specifinio sluoksnio tyrimas duoda daug medžiagos bajoriškos kilmės inteligentijos genezei ir apskritai jos portretui. Pagaliau toks tyrimas visada yra socialinės ir kultūros istorijos junginys. Su neabejotina nauda joms abiems.

¹²¹ Adomas Ferdinandas Žagelis išvelgė bene esminį skirtumą tarp savo dėdės A. Žagelio ir E. Tiškevičiaus: „Jo gyvenimas ir norai, Gerbiamasis Grafe, buvo panašūs į Jūsų! Vienu keliu ėjote, tačiau Tamsta jį pralenkė įkurdamas ir funduodamas Viešą Muziejų – tą kiekvieno lietuvio širdžiai brangų lobyną. O jis buvo tik privataus namų rinkinio savininkas [*iedną drogą dążyliście, lecz go wyprzedziłeś jako założyciel i Fundator Muzeum Publicznego, tej drogiej dla serca każdego Litwina Skarbnicy; on zaś tyłko jako założyciel prywatnego domowego zbioru*]“. Žr. 1858 m. rugpjūčio 29 d. A. F. Žagelio laišką iš Usviato E. Tiškevičiui į Vilnių, JU RS, Rps BJ, 5099/1, k. 198v.

¹²² I. Ch o d ż k o, min. veik., p. 122–123.

¹²³ Šiuo požiūriu įdomios M. Balinsko mintys – svarstydamas apie dailininko Vincento Dmachauskos gyvenimo nepriteklus apgailestavo, kad šis bajoras menininkas „nebuvo Ponas“ (*Gdyby był Panem!!*), t. y. neturėjo dvaro, kuris būtų sudaręs materialines sąlygas jo kūrybai, Žr. 1862 m. kovo 11 d. M. Balinsko laiškas iš Jašiūnų Maurikijui Krupavičiui į Vilnių, JU RS, Rps BJ 5099/2, k. 707v. Kita vertus, ir „nebūdamas ponu“ V. Dmachauskas kūrė.

**FORMATION AND EVOLUTION OF THE GROUP OF INTELLECTUALS IN
THE LITHUANIAN PROVINCE (EARLY 19TH CENTURY – 1860s).
GENERAL ASPECTS OF RESEARCH**

Summary

REDA GR I Š K A I T Ė

In recent decades inquiries into European nobility of the 18th–19th century have been on the rise. Scholars pose new problems and hypotheses, speak about changes in the forms of the nobility's existence and social networks initiated by the nobles as well as investigate functions assumed by the nobility in various European societies. Regional research of the nobility which allow the comparison of noblemen's social groups and their local communities seem productive and viable. The said researches cover both political and economic as well as cultural and mental spheres of the nobility's life, because changes in the latter spheres were also significant. This is equally true speaking about the world of the former Grand Duchy of Lithuania nobility in the 19th century. The traditional political, economic, social and cultural elite – the nobility – started losing important social position – external (due to changes in political conditions, possibilities to participate in the political life of the region and its administration decreased) and internal (structural changes within the class evoked by the above mentioned situation) factors accountable for that. Certain compensation to the losses was the aspiration to sustain and enhance the class's cultural function through personal involvement into the process of culture preservation and creation. Thus in the first half of the 19th century the group of noble landlords who fostered specific intellectual aspirations was formed. The birth and rise of this segment could have been induced by the general process of culture democratization, expansion of press and reading culture that underwent significant acceleration, education and the family environment, imitation of different models as well as tradition or even prestige to organize meaningful pastime alongside farming in the estates. It is obvious that in the former territories of the Grand Duchy of Lithuania the above-described aspirations of noblemen were considerably influenced by Imperial University of Vilnius as the majority of representatives of this unique social segment were in one way or another related to this institution of science and education. Shutdown of the University had impact on the rise in the numbers of the so called province intellectuals as the majority of former students and professors settled down in manors and estates.

However, inquiry into intellectual aspirations of noble landlords is always an analysis of a rather narrow and uncharacteristic of the whole nobility phenomenon. The so called intellectual islands in the province were usually created by a single personality prominent not only by his/her creative talent but also by social weight (“biography” also played an important role, for example, being part of the legendary philomaths and philaretos environment), therefore the scope and the spread of the intellectual activity could not be considerable just as not considerable were the numbers of the intellectual elite in the province. On the other hand, the impact of cultural dissemination for the most part depended on the ambitions of the creator to make his/her literary and scholarly work or other intellectual activity public. Even more so, when these persons were of great talent. In general, the middle of the century saw the tendency to “decrease” the privacy of noble landlords' creative aspirations and increase their “publicity”. However, more important is the fact of intellectual activities in the manors than that of their dissemination.

Hence the intellectual aspirations of noble landlords were a highly individual matter, just as individual is creative and intellectual work itself. Material well-being and surplus of free time for cultural activities were an important factor facilitating access to intellectual work, however, was far from being the underlying precondition. This partially prompts the trend for research of the social segment in question – the approach is always unique with particular attention on the biography of the person under investigation. In other words, it is always a highly *personalized* history. After all, the social segment of noble landlords – both men and women – who fostered intellectual aspirations in the first half of the 19th century has so far not been given special consideration. Historiographic research is scarce and for the most part carried out the plane of the so called manor culture or biography of one or another creator. However, even a superficial source analysis indicates that intellectual aspirations of noblemen for the most part covered *all* spheres of cultural and even scholarly life. Moreover, this group had adopted a unique way of life that was typical of it only and had distinctive self-pastiche based on the so called Horace ideology. The Roman poet offered to the nobility of the region a half-way model of living implementation of which allowed harmonisation of intellectual and civic aspirations. A few more aspects are noteworthy. Analysis of this status of nobility provides ample materials for the genesis of the intelligentsia of noble descent and for its portrait in general. Furthermore, such research is always a compound of social and cultural history bearing unquestionable benefit to both of them.

Gauta 2013 m. balandžio mėn.

Reda Griškaitė. Humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja. Mokslinių interesų kryptis – XIX a. Lietuvos romantinė istoriografija, intelektualinė Lietuvos bajorijos aspiracijos.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, 01108 Vilnius.

El. paštas: redahistoria@gmail.com